

Oliedruk

Het ziet er naar uit dat het Westen ernstige nadelen zal ondervinden van de politieke moeilijkheden in het Midden-Oosten. De Arabische olielanden, die vinden dat ze tot nu toe (te) weinig steun van het Westen ondervinden bij hun strijd tegen Israël hebben een machtig economisch wapen gevonden: de olie. West-Europa voert ca. 75% van zijn olie in uit Arabië; die 75% verzorgt ca. 45% van de Westeuropese energievoorziening. Een totale olieboycot van het Midden-Oosten zal daarom in West-Europa ernstige economische gevolgen hebben. Aan de huidige oliecrisis zitten een aantal aspecten, waarvan ik er drie aan een nadere beschouwing zal onderwerpen.

In de eerste plaats het politieke aspect. Omdat de Arabieren menen dat het Westen te veel aan de kant van Israël staat, besloten zij tot een uitvoerbepanking van de olie. Zij konden hiertoe vanwege hun monopoliepositie besluiten. Bovendien zal die beperking, die gepaard gaat met een forse prijsstijging van de olie, niet tot minder inkomsten leiden. Nederland, het belangrijkste Westeuropese distributiecentrum van olie, zal die beperking voelen. Vooral omdat de boycot van de olie-uitvoer naar Nederland onderdeel van de Arabische oliepolitiek is. Politici wijten die boycot aan de opstelling van de Nederlandse regering. Met name minister Van der Stoel zou te weinig diplomatiek zijn. Het lijkt erop dat nu de pro-Israël opstelling van Nederland nadelig voor onze economie is, de druk op de regering groter wordt Israël te laten vallen. Solidariteit moet worden afgewogen tegen economisch belang. In hoeverre is een goede naam beter dan olie? De Nederlandse politici lijken die afweging te willen ontlopen. De Arabieren hebben olie in het Nederlandse politieke vuur geworpen en minister Van der Stoel is tot nu toe niet in staat geweest om olie op de golven te gieten.

Het tweede aspect is van technische aard. In hoeverre is de techniek in staat substituten voor de olie te leveren? Tot nu toe bestaan deze nauwelijks. Dit is vooral ernstig omdat er in de jaren tachtig een olietekort dreigt. De huidige moeilijkheden zouden wel eens een voorloper kunnen zijn van dit dreigende tekort. We mogen dan ook aannemen dat na de Arabische boycotacties de olievoorziening blijvend verstoord zal blijven; de stijgende olieprijsen zijn hiervan een symptoom. Toch zitten de energiedeskundigen niet stil. De Europese Gemeenschap denkt aan de invoer van kolen, het zoeken naar nieuwe olie- en aardgasbronnen en het opvoeren van de kernenergie. De OECD zal eind 1974 een studie publiceren over de vraag hoe de energieproblemen tussen nu en 1985 moeten worden opgelost. In Nederland werkt, na overleg met de minister van Economische Zaken, de Stichting Toekomstbeeld der Techniek aan een studie over de mogelijkheden tot energiebesparing. Deze studie zal in juni 1974 op een symposium worden besproken 1). Ondanks het feit dat er binnen tien jaar iets moet gebeuren, zijn er nog onvolgende concrete energie-alternatieven beschikbaar. De hui-

dige oliecrisis zou tot gevolg kunnen hebben dat er met spoed zal worden gewerkt aan kernenergiecentrales, ondanks de milieuhygiënische bezwaren, die we in tijden van nood gemakkelijk willen vergeten.

Tenslotte verdient het economische aspect, dat voor een groot deel afhankelijk is van de beide voorgaande aspecten, enige aandacht. Voor Nederland dienen twee problemen te worden geanalyseerd: 1. de olieboycot voor Nederland en 2. de beperking van de Arabische olie-uitvoer. Een alleen voor Nederland geldende olieboycot geeft ernstige economische problemen, die evenwel op middellange termijn kunnen worden opgelost. Het is overigens de vraag of een dergelijke boycot slaagt. Arabië kan moeielijk controleren in hoeverre er toch via allerlei omwegen olie in Nederland terecht komt (een soort kruipolie dus). De opstelling van de Nederlandse EG- en OECD-partners zal van grote invloed zijn. Slaagt de boycot dan raken de Nederlandse olieraffinaderijen broedeloos. Nederland zal dan olieproducten moeten invoeren en vooral in het Rijnmondgebied zal een economische herstructurering tot stand moeten komen. Dit behoeft in principe geen nadelige gevolgen te hebben voor de overige bedrijfstakken. Na een economische inzinking op korte termijn met veel structurele werkloosheid in en om Rotterdam zal Nederland zich moeten richten op andere (schonere) productiemogelijkheden. Het is zonder ingewikkelde studies moeilijk vast te stellen of op lange termijn een alleen voor Nederland geldende olieboycot nadelig zal zijn.

De Arabische uitvoerbepanking is ernstiger. Hierdoor dreigt in geheel West-Europa een energietekort, dat zonder alternatieve energiebronnen niet is op te heffen. Autovrije dagen lossen dit probleem niet op. Er zijn maatregelen nodig die op lange termijn invloed hebben, te meer omdat er binnen tien jaar toch een energietekort dreigt. De ministeries die zich binnen de Europese Gemeenschap met energie bezighouden, zullen veel inventiviteit moeten ontwikkelen. Een gedeelte van die inventiviteit moet betrekking hebben op energiebesparing. Er zullen nationale en internationale prioriteiten moeten worden opgesteld. Verkeers- en Waterstaat moet kracht zetten achter zijn ideeën om het goederenvervoer meer per spoor te laten plaatsvinden en moet het autoverkeer ten gunste van het openbaar vervoer afremmen; Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening moet energiebesparende huizen bouwen en het land zo ordenen dat zo min mogelijk vervoer nodig is; enz.

Het is uiteraard gemakkelijker bovenstaande ideeën te lanceren dan met operationele oplossingen te komen. Ze dienen echter te beseffen dat zelfs het lanceren van ideeën een zinloze bezigheid is indien er geen olie meer in de lamp is.

L. Hoffman

1) Zie: Energie en durf, *ESB*, 10 oktober 1973, blz. 885.

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Oliedruk	985*
Column Twee soorten rijkaards, door Prof. Dr. J. Wemelsfelder	987
<i>Dr. A. A. de Boer:</i> Oliecrisis en energiepolitiek	988
<i>Dr. J. G. Post:</i> Timing in de Nederlandse conjunctuurpolitiek; enkele kanttekeningen over de periode 1955-1972	990
<i>Dr. N. J. M. Hardebol:</i> Indrukken van een reiziger in China	996
Europa-bladwijzer Literatuurkroniek, door Europa Instituut Leiden	998
Boekennieuws Dr. J. Hovers: Expansie door overname. Expansiestrategie, getoetst aan de praktijk van een Nederlandse onderneming, door Prof. Dr. M. P. Gans	1000

Abonnementsprijsverhoging ESB

De stijgende kosten veroorzaken nog steeds tekorten op de exploitatierekening van ESB en maken een verhoging van de abonnementsprijs onvermijdelijk. Ter voldoening van de door de regering gevraagde matiging is echter besloten deze verhoging slechts f. 5 voor het nieuwe kalenderjaar te doen zijn.

Met ingang van 1 januari 1974 wordt de abonnementsprijs derhalve f. 80 (incl. BTW f. 83,20) en de abonnementsprijs voor studenten f. 50 (incl. BTW f. 52).

Zoals u weet, worden de abonnementsgelden automatisch geïnd; u wordt verzocht de acceptgirokaart af te wachten die onzerzijds wordt toegezonden.

Directeuren NEI

Redactie

Commissie van redactie: H. C. Bos, R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers, P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck, A. de Wit.
Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Redactie-medewerker: W. D. Franckena.

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; kopij voor de redactie: postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje meesturen.

Kopij voor de redactie: in tweevoud, getypt, dubbele regelafstand, brede marge.

Abonnementsprijs: f 78,00 per kalenderjaar (incl. 4% BTW); studenten f 46,80 (incl. 4% BTW), franco per post voor Nederland, België, Luxemburg, overzeese rijkdelen (zeepost).

Betaling: Abonnementen en contributies (na ontvangst van stortings/giro-acceptaart) op girorekeningno. 122945 t.n.v. Economisch Statistische Berichten te Rotterdam.

Losse nummers: Prijs van dit nummer f 2,50 (incl. 4% BTW en portokosten). Bestellingen van losse nummers uitsluitend door overmaking van de hierboven vermelde prijs op girorekeningno. 8408 t.n.v. Stichting het Nederlands Economisch Instituut te Rotterdam met vermelding van datum en nummer van het gewenste exemplaar. Abonnementen kunnen ingaan op elke gewenste datum, maar slechts worden beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.

Advertenties: B.V. Koninklijke Drukkerijen Roelants - Schiedam Lange Haven 141, Schiedam, tel. (010) 26 02 60, toestel 908.

Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut

Adres: Burgemeester Oudlaan 50, Rotterdam-3016; tel. (010) 14 55 11.

Onderzoekafdelingen:

Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Sociologisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek

Twee soorten rijkkaards

Zo nu en dan publiceert het CBS een overzicht van het aantal miljonnairs in ons land. Wanneer er dan een paar bijgekomen zijn, signaleren sommige publiciteitsmedia dit op een manier als ging het om de toeneming van de misdaad in Amsterdam. Roeren in andermans inkomenspot is, vooral het laatste decennium, een stuk volkskarakter geworden. Van tijd tot tijd is het dan bijtijdesdag. Zo werden er kloppachten gehouden op commissarissen, medische specialisten, zelfstandigen, topfiguren uit het bedrijfsleven enz. Zo neemt het aantal verdachte personen in onze samenleving hand over hand toe. Sprekend over sociale gelijkheid noemen politici nogal eens hun sociale bewogenheid als inspiratiebron, maar dat dit motief drijfveer zou zijn wordt minder waarschijnlijk, wanneer we letten op het feit dat er nogal wat willekeur zit bij de achtervolging van de verschillende soorten verdachten.

Er blijken wat de acties tegen hogere inkomens betreft, beschermde reservaten te zijn. Deze vormen het domein van bijv. bij opbod verkochte topvoetballers, van op de juiste maten geselecteerde schoonheidskoninginnen, van autocoureurs, troubadours, liedjeszangeressen met of zonder naam. Schimp-scheuten op hun inkomens worden niet vernomen. Nimmer vroegen parlementsleden, die toch meestal niet op een vraag meer of minder aan de minister kijken, de mening van de minister over de prijsvorming van voetballers of ageerden politici tegen cumulatie van inkomens in deze sectoren. Wat kan hiervan de oorzaak zijn? Waarom wel op het bord van de een en niet op dat van de ander gekeken? Moet men wat men de een gunt ook de ander niet gunnen onder de zon? Maatschappijcritici kunnen zich moeilijk verontschuldigen door erop te wijzen dat het in het ene geval gaat om uitwassen van het kapi-

talisme en in het andere geval niet. De doorverkoop van voetballers, de verdiensten verworven uit de handel in racebaansensatiezucht, en de commerciële exploitatie van fysiek vrouwelijk schoon, horen niet tot de in sierletters geschreven bladzijden uit het groot kapitalistische sprookjesboek.

Men kan het verschil in behandeling ook niet verklaren uit verschil in economisch karakter van het werk. Is er een essentieel economisch verschil tussen wie een conférence en wie een baggermolen slijt? En wie een commissariaat aangeboden krijgt omdat hij door een goede reputatie een goede merknaam heeft opgebouwd, verkeert economisch bezien in dezelfde positie als wie op grond van zijn toneel- of sportnaam schnabbel na schnabbel naar zich toetrekt. Wanneer het daarbij dan nog gaat om extra inkomen dat een schaatsenrijder, cabaretier of voetballer trekt uit reclame voor drop-toffees, heerlijk helder Heineken, of scheerzeep, is ieder verband met de economische prestatie zelfs zoek en zouden enkele pittige maatschappijkritische vragen over dit „arbeidsloze” inkomen consequent zijn. (Zelf zouden we die vragen niet zo gauw stellen, maar daar gaat het hier niet om).

We moeten klaarblijkelijk in een andere richting zoeken. Nu zijn het vooral de publiciteitsmedia die ons alsmaar zetjes geven om over de schutting bij anderen binnen te kunnen kijken. Zij vormen in eerste instantie met hun bataljons aan sportjournalisten, hele en halve gos-sipkolommen, een speciale categorie belanghebbenden op zoek naar

smakelijk kijkspul en glatte leeskost.

Welnu, de topvoetballer, de liedjeszanger, de cabaretier, de coureur is voor ons de — zo van de schoolbanken opgeklommen — gewone jongen. Iedereen zou dit kunnen zijn en iedereen kan zich er dus mee identificeren. Deze gewone jongens leveren bovendien nog duidelijk zichtbaar waar voor hun geld. Wie hun dat zou misgunnen is een zuurpruim. Vroeger kon men zich ook identificeren met de winkelier in koloniale waren die welgesteld groothandelaar werd en met de ambachtsman die opklom tot fabrikant, maar de tijd van schoenpoetser tot miljonair is praktisch voorbij. We zitten veeleer in de fase van miljonair tot schoenpoetser. Fabrieksdirecteuren, medische specialisten en andere beter bedeeden uit de eerste categorie staan door opleidingsbarrières en door andere afstand creërende factoren ver af van de gewone man. Bovendien is wat zij bieden oncontroleerbaar en zij leveren ons het tegendeel van verstrooiing. Niemand ziet dus of hij waar voor zijn geld krijgt.

Bij deze afstand en deze barrières en bij gebrek aan degelijk inzicht in wat de juiste beloningsverhoudingen zijn, kunnen gemakkelijk de subjectiviteit, de willekeur, het stereotiepe vooroordeel en de afgunst opbloeien. Ook voor de exploitatie van dit soort gevoelens bestaat een willige, misschien wel zeer willige publiciteitsmarkt.

Zouden — bij gebrek aan voldoende inzicht in de problematiek van de inkomensverhoudingen — in ons land dit soort primitieve factoren inderdaad een rol spelen bij de oordeelsvorming? We hopen van niet, maar is het niet vreemd dat, terwijl tot op vandaag, ieder redelijk inzicht in onze gecompliceerde inkomensvorming ontbreekt er toch klaarblijkelijk voortdurend gewogen en gemeten wordt, maar dan met twee maten?

Oliecrisis en energiepolitiek

DR. A. A. DE BOER*

Lange-termijnbespiegelingen over de energievoorziening worden vaak ontsierd door een te sterke invloed van de situatie van het ogenblik. Een klassiek voorbeeld is nog altijd het ongebreideld optimisme met betrekking tot de kern-energie na de Suez-crisis. Anderzijds worden moeilijkheden te gauw weer vergeten om planning en politiek duurzaam te beïnvloeden. Velen realiseren zich dat pas als het ernst wordt, en het is daarom misschien nuttig bij de regen van cijfers en politieke bespiegelingen die de laatste weken op ons afkomen, enige energie-politieke kanttekeningen te plaatsen.

Men kan de problematiek opsplitsen in drie kernvragen ten eerste: wat betekent de huidige ontwikkeling voor de situatie op lange termijn met betrekking tot de olie? In de tweede plaats: wat betekent de gewijzigde of zich wijzigende toestand in de oliesector voor de energievoorziening in het algemeen? Ten derde: hoe kunnen de gevolgen voor de gehele energievoorziening worden opgevangen? Automatisch komt dan nog een vierde vraag op, namelijk of een energiepoltiek op basis van een planning op internationaal niveau noodzakelijk en haalbaar is.

Oliesituatie

Wat betreft de oliesituatie is het duidelijk, dat het Midden-Oosten een in belang toenemende rol speelt. Hier is de toeneming van de bekende reserves voor een belangrijk deel gesitueerd. Het Noordzeegebied biedt wel enkele perspectieven — de daar bekende reserves maken thans meer dan 2% uit van de bekende wereldreserves — maar het is nog te vroeg om de rol van de olie uit de Noordzee op lange termijn te begroten. Een andere factor van betekenis voor de verhoudingen op de wereldmarkt ligt in de veranderingen die zich in Noord-Amerika voltrekken. Ondanks het feit dat daar een onevenredig groot gedeelte is gependend van de totale bedragen die aan exploratie zijn besteed, stagneert de toeneming van de reserves en van de lopende produktie. De Verenigde Staten zijn reeds voor meer dan een derde van hun olievoorziening afhankelijk van import, en de sterke stijging van deze afhankelijkheid zal zich in toenemende mate op de wereldmarkt doen gevoelen. Hierdoor wordt bij een kunstmatige verkrapping van het aanbod uit de Arabische landen de uitwijkmogelijkheid (en de keuzemogelijkheid; men denke aan het zwavelgehalte) voor Europa nog eens extra beperkt.

Dit gevaar voor verkrapping wordt nog vaak onderschat; ik vind het buitengewoon gevaarlijk te zeggen dat het allemaal nog wel los zal lopen omdat de sheiks de olie niet kunnen drinken. Vanuit hun sterke marktpositie zijn de Arabische landen in staat tot een monopolistische optimalisatie van hun prijzen en van het uitputtingstempo van de reserves; voeg hierbij dat de Arabische landen enige politieke winst graag betalen met enige derving van inkomsten, dan is de situatie op dit punt weinig rooskleurig. Het feit dat wij niet alleen de hogere prijzen, maar ook die politieke winst betalen is een extra verontrustende factor 1).

Deze situatie ontwikkelt zich op het ongelukkige ogenblik dat de oliemaatschappijen zich zien geplaatst voor sterk stijgende kosten voor de exploratie; deze laatste is juist nu ook met het oog op de diversificatie van de bronnen broodnodig. Wanneer dan bovendien nog klappen worden uitgedeeld in de vorm van naasting en nationalisatie blijft ons niet veel anders over dan te concluderen dat de positie van het Westen op de oliemarkt op angstwekkende wijze wordt aangetast en dat de tijd waarin wij in goed vertrouwen het bespelen van die markt door de oliemaatschappijen konden overlaten, voorbij is. Ik heb de indruk dat de oliemaatschappijen dit zelf terdege beginnen in te zien.

Afremming energieverbruik onvoldoende

Om deze situatie het hoofd te bieden wordt gesproken over zuinigheid, d.w.z. het afremmen van de sterke toeneming van het energieverbruik, en over de verdere ontwikkeling van alternatieve energiebronnen. Het is hier niet de plaats een model te ontwikkelen van de toekomstige behoeften en beschikbaarheid van bronnen, maar ik meen dat twee dingen duidelijk naar voren komen uit de studies die op dit gebied zijn verricht. Primo: hoe zuinig wij ook zijn, een snelle totstandkoming van een *zero growth economy* op het gebied van de energie is een illusie. Secundo: zolang het energieverbruik nog groeit is het eveneens een illusie door toepassing van de beschikbare alternatieven in hun huidig ontwikkelingsstadium de afhankelijkheid van olie voldoende terug te dringen om de moeilijkheden met betrekking tot de olie het hoofd te bieden.

Een diepgaande studie op dit gebied lijkt mij dringend noodzakelijk; men zou bij wijze van hypothese voor bijvoorbeeld het Europa van de negen een model kunnen opbouwen voor een periode waarin het energieverbruik een bepaalde procentuele stijging (bijv. 100%) vertoont om de zaak in zijn juiste verhouding te zien. Daarnaast kunnen wij dan nagaan hoe wij die periode zo lang mogelijk rekken. Ik vrees dat de behandeling in omgekeerde volgorde van deze vraagstukken ons te snel in slaap zou doen sukkelen met de gedachte: laten wij nu eerst maar zuinig aan doen, dan zien wij straks wel verder.

Het spreekt vanzelf dat binnen het kader van een dergelijke modellenbouw en de daaruit eventueel voortvloeiende aanbevelingen voor een planning de positie van de alternatieve energiebronnen moet worden begroot vanuit voorzieningsoogpunt, nu de toestand aan de aanbodzijde ons de vrij-

* De auteur was tot voor kort directeur van het Directoraat Generaal Energie van de Europese Gemeenschappen.

1) Het valt misschien buiten het kader van deze beschouwingen, maar ik vraag mij met enige bezorgdheid af of de bemoeiingen van de EG-ministers met de politieke situatie in het Midden-Oosten, in casu de Brusselse verklaring van 6 november, al een eerste teken is dat de Arabische poging tot koppelverkoop succes heeft.

heid ontnemt te sterk het kostencriterium te hanteren. Overigens zal niemand onder de huidige omstandigheden de pretentie hebben enige zinvolle voorspelling te kunnen doen met betrekking tot de prijsontwikkeling. De fraaie optimaliseringsstudies waarbij actuele kostenverhoudingen als uitgangspunt werden genomen voor ontwikkelingsmodellen in de energiesector of in deelsectoren — het uitputtingstempo van de aardgasreserves! — hebben veel van hun praktisch belang verloren.

Alternatieven

Dergelijke studies zullen de beperkte rol accentueren die alternatieve energiebronnen zullen kunnen bieden. Dat de kernenergie, wat de elektriciteitssector betreft, slechts in zeer geringe mate soelaas kan bieden, is een van verschillende zijden op verschillende gronden geponeerde stelling. Enerzijds laat de ontwikkeling van het netwerk van elektrische centrales slechts een gedeeltelijke omschakeling toe, anderzijds is technisch en industrieel gesproken eveneens slechts een geleidelijke uitbreiding van het aantal kerncentrales mogelijk. Hoe klein die bijdrage is, blijkt uit schattingen die indertijd voor het Europa van de zes zijn gemaakt en waaruit blijkt, dat voor de oude Europese gemeenschap voor het jaar 1985 hooguit met een bijdrage van één derde van de *elektriciteits*productie kan worden gerekend; dit komt overeen met 10% van de totale *energie*behoefte in dat jaar. Eerst op lange termijn kan van een mogelijke nucleaire inbreng van betekenis worden gerekend.

Daar staat dan tegenover, dat tegenwoordig in brede kring uit milieu-overwegingen bezwaar wordt gemaakt tegen de kernenergie. Ook op dit punt dient er duidelijkheid te komen. Een toekomststudie betreffende de Europese energievoorziening zal leren dat wij aan een energiebron als de nucleaire dringend behoefte hebben. De milieubezwaren die tegen de toepassing pleiten dienen te worden gezien op grond van feitenmateriaal; concreet betekent dit, dat een voorgenomen toepassing van kerncentrales gepaard dient te gaan met — en eventueel aangepast moet worden aan — een evaluatie van de veilige opslagmogelijkheid van radioactief afval. Ook hier dient een planning in de plaats te treden van het gevecht om de bouw van iedere kerncentrale afzonderlijk, waarbij voor- en tegenstanders proberen te winnen op punten. In andere landen zien wij de gevolgen van dergelijke schermutselingen; in Italië bijvoorbeeld wordt reeds thans gevreesd voor een winterse black-out ten gevolge van het feit dat iedere plaatselijke overheid met zijn eigen plaatselijke argumenten de bouw van elektrische centrales, ook klassieke, probeert tegen te houden of te vertragen.

Een belangrijk pluspunt van de kernenergie is de omvang van de wereldreserves, die volgens recente onderzoekingen onnoemelijk veel groter zijn dan op grond van exploratieresultaten is begroot 2). Zij dragen verder onmiskenbaar bij tot de diversificatie van grondstoffenbronnen en tot de veiligheid van de voorziening. Het is dan ook, gezien deze perspectieven, geen toeval dat de grote oliemaatschappijen langzaam maar zeker bezig zijn de uranium-business op te slopen.

Het zou uiteraard mogelijk zijn nog een aantal alternatieven te behandelen. Zo wordt in bruinkoolkringen gedacht aan een mogelijkheid bruinkool te verwerken door middel van een scheikundige cyclus, waarbij waterstof wordt gevormd dat vervolgens met de koolstof tot methaan (eveneens hoofdbestanddeel van aardgas) wordt gebonden. Bij deze cyclus kan men zowel het methaan als de waterstof als hoofddoelproduct verkrijgen. Zo zijn er meer ideeën die de moeite van het overdenken waard zijn. Ook de terugkeer naar de steenkool komt geregeld op het tapijt. In al deze gevallen geldt echter dat de tijd voorbij is dat men het maar eens op de markt probeert met een nieuw product. Ook het aanboren van nieuwe importmogelijkheden voor bijvoorbeeld steen-

Alle bankzaken
70 vestigingen
in Nederland
Affiliatie te New York

(I.M.)

kool voor toepassing in elektrische centrales heeft slechts zin als men met enige zekerheid de bouw van centrales op de beschikbaarheid van steenkool om in die centrale te stoken kan afstemmen. Ook op dit punt is vooralsnog de mogelijke bijdrage gering.

Internationale aanpak

Al met al kunnen de alternatieve energiebronnen niet verhinderen dat de Europese landen de komende jaren voor het belangrijkste deel van hun energievoorziening op aardolie zullen zijn aangewezen. Vroeger was de toenemende vraag een uitgangspunt voor de oliemaatschappijen om hun exploratieprogramma op af te stemmen; dat wil zeggen dat het initiatief aan de oliemaatschappijen kon worden overgelaten. Thans is het een kwestie van internationale politiek en de overheden zullen hieruit consequenties moeten trekken, niet alleen wat betreft het opvangen van een crisis-situatie, maar ook en vooral wat betreft de veiligstelling van de energievoorziening op lange termijn.

In EG-verband zijn herhaaldelijk van de kant van de Commissies en de Hoge Autoriteit en later door de uit de fusie van deze drie executieven voortgekomen Commissie, aanbevelingen en voorstellen gedaan. Nog in oktober 1972 legde de Commissie een document op tafel van de Europese ministerraad onder de titel: *Noodzakelijke ontwikkelingen op het gebied van het gemeenschappelijke energiebeleid* waarin enkele misschien door de meest recente ontwikkelingen achterhaalde, maar ook een aantal zeer actuele aanbevelingen worden gedaan. Weliswaar heeft de Raad in de loop der jaren een aantal behartenswaardige principe-uitspraken gedaan, maar als puntje bij paaltje kwam, bleek de uitwerking tot een werkelijke communautaire politiek op meningsverschillen tussen de lidstaten te stuiten. Ook nu weer moet afgewacht worden of de solidariteit het kan winnen van nationale belangen of van overwegingen ingegeven door de concurrentiestrijd tussen gevestigde en opkomende oliehavens. De regeringen moeten echter inzien dat de ingrijpende veranderingen in het wereldbeeld met betrekking tot de energievoorziening hen werkelijk voor een nieuwe taak stelt. Ook wanneer in solidariteit de eerste klappen worden opgevangen, dient men niet meer in te dutten als we weer comfortabel op zondag kunnen autorijden, dat wil zeggen als onze diplomaten een adempauze hebben weten te bereiken door de olieproducerende landen duidelijk te maken dat onze liefde voor Israël voldoende genuanceerd is om goede vrienden met de Arabische wereld te blijven . . .

A. A. de Boer

2) A. A. de Boer en J. W. Brinck, Le développement de l'énergie nucléaire et l'approvisionnement en matières fissiles, *Annales des Mines de Belgique*, 1972, blz. 875.

Timing in de Nederlandse conjunctuurpolitiek

Enkele kanttekeningen over de periode 1955-1972

DR. J. G. POST*

Inleiding

Conjunctuurpolitiek vormt een onderdeel van de economische politiek in Nederland dat vrijwel onafgebroken wordt uitgeoefend. Zij houdt zich in feite voornamelijk bezig met twee economische doelstellingen, te weten evenwicht op de arbeidsmarkt en evenwicht op de lopende rekening van de betalingsbalans. Een evenwichtige arbeidsmarkt en een evenwichtige lopende rekening van de betalingsbalans zullen slechts duurzaam gerealiseerd kunnen worden, wanneer het economisch proces weinig fluctuaties vertoont.

Tinbergen verstaat daarom onder conjunctuurpolitiek het geheel van maatregelen dat ten doel heeft het verloop van de economische activiteiten met zo min mogelijk schommelingen te doen plaatsvinden 1). In welke mate een gevoerde conjunctuurpolitiek doeltreffend is, is afhankelijk van verschillende factoren:

- de mate waarin de binnenlandse economische ontwikkeling door het buitenland wordt beïnvloed;
- de kwaliteit van het gebruikte conjunctuurpolitieke instrumentarium;
- de dosering van het gebruikte conjunctuurpolitieke instrumentarium;
- het tijdstip waarop een conjunctuurpolitieke maatregel van kracht wordt.

Het is deze laatste factor die in dit artikel ter sprake komt. Met name in de Verenigde Staten is aan dit onderdeel van de conjunctuurpolitiek ruime aandacht besteed. De verontrustende conclusies die daarbij zijn geformuleerd rechtvaardigen mijns inziens een onderzoek naar de Nederlandse situatie 2).

In het vervolg zal daarbij onder conjunctuur worden verstaan een tamelijk regelmatige beweging in de intensiteit van de economische activiteit die zich met name manifesteert in de groei van het industriële produktievolumen en de omvang van de werkgelegenheid. In dit artikel zijn daarom ter beoordeling van de stand van de conjunctuur twee indicatoren gebruikt, te weten:

- de procentuele afwijking van de trend van het produktievolumen in de industrie, voor seizoen gecorrigeerd 3);
- de werkloosheid uitgedrukt als percentage van de totale beroepsbevolking, voor seizoen gecorrigeerd.

Om het timing-aspect van de conjunctuurpolitiek te kunnen beoordelen in de periode 1955-1972 is bovendien een representatieve selectie nodig uit het gehanteerde conjunctuurpolitieke instrumentarium. Bij een keuze uit dit rijk geschakeerde instrumentarium zullen wij ons beperken tot de maatregelen die bewust zijn geformuleerd om het conjunctuurevenwicht te herstellen. Ook zal worden afgezien van de loon- en prijspolitieke instrumenten, omdat zij steeds meer een structureel karakter krijgen. Tenslotte resteren

dan de conjunctuurpolitieke maatregelen in de monetaire en budgettaire sfeer.

In de bijlage is een opstelling gegeven van de geselecteerde conjunctuurpolitieke maatregelen gedurende de periode 1955-1972 4). Aan de hand van deze selectie wordt in een volgende paragraaf het timing-aspect van de conjunctuurpolitiek voor de jaren 1955-1972 onderzocht. Vermeld moet nog worden dat ook de voorschriften met betrekking tot het afbetalingskrediet en de persoonlijke leningen onder de monetaire maatregelen zijn gerangschikt.

Flexibiliteit van de besluitvorming en van de uitvoering van conjunctuurpolitieke maatregelen

De selectie van conjunctuurpolitieke maatregelen die in de bijlage is vermeld, is gedateerd naar de maand van de afkondiging van een maatregel. Deze tijdsbepaling is slechts één van de drie data die van grote betekenis zijn voor de timing van de conjunctuurpolitiek.

Het eerste tijdstip dat van belang is, is het moment waarop een onevenwichtigheid in het conjunctuurverloop wordt gesignaleerd. Als gevolg van dit signaal wordt een proces op gang gebracht dat uiteindelijk moet leiden tot de afkondiging van de meest geschikte maatregel of maatregelen om het conjunctuurevenwicht te herstellen. Dit besluitvormingsproces kan van langdurige of minder langdurige aard zijn, mede afhankelijk van de samenstelling van de besluitvormende instanties en de aard van de verstoring van de conjunctuur.

De datum van de afkondiging van een maatregel is daarom niet alleen afhankelijk van het tijdstip waarop een conjuncturele onevenwichtigheid wordt gesignaleerd, maar tevens van de flexibiliteit van de besluitvorming.

De derde datum die van betekenis is voor de timing van de conjunctuurpolitiek is het tijdstip waarop het effect van de afgekondigde maatregel voelbaar wordt voor de conjunctuur, d.w.z. voor de werkgelegenheid en produktiegroei. In de meeste gevallen heeft een conjunctuurpolitieke maatregel een aanpassingsperiode nodig voordat het effect merkbaar wordt, veelal omdat een maatregel produktiegroei en werkgelegenheid slechts indirect beïnvloedt. Het uitvoeringsproces zal in de meeste gevallen uit verschillende schakels bestaan. De datum waarop het effect van een

* De auteur is directeur van de afdeling Planning en Economisch Onderzoek van de Algemene Bank Nederland.

1) J. Tinbergen, *De les van dertig jaar*, Amsterdam, 1946, blz. 210.

2) H. G. Johnson, *Essays in monetary economics*, Londen, 1970, blz. 100.

3) Zie ook *Conjunctuurpolitiek in en om de jaren vijftig*, een uitgave van het Centraal Planbureau, 's-Gravenhage, 1963, blz. 11.

4) Gegevens zijn ontleend aan *Conjunctuurpolitiek in en om de jaren vijftig* van het CPB en aan *Kwartalberichten* van De Nederlandsche Bank.

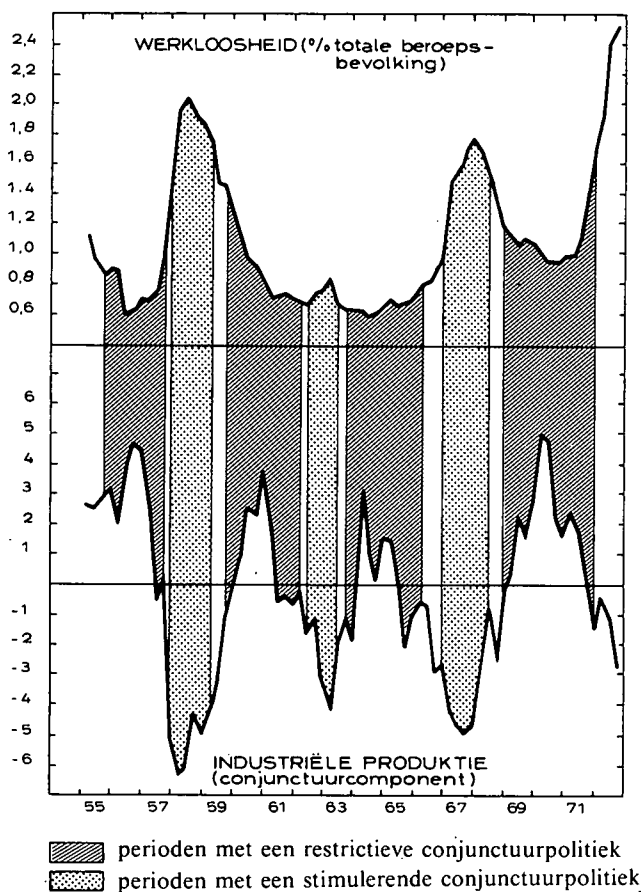
maatregel merkbaar wordt voor de conjunctuur is daarom van drie factoren afhankelijk:

- de datum waarop een conjuncturele onevenwichtigheid wordt waargenomen;
- de flexibiliteit van de besluitvorming;
- de flexibiliteit van de uitvoering.

Beoordeling van de conjunctuurpolitiek naar de datum van afkondiging van een maatregel.

In grafiek 1 zijn de perioden aangegeven waarin restrictieve dan wel stimulerende conjunctuurpolitieke maatregelen zijn uitgevaardigd. Het blijkt dat menige stimulerende maatregel nog is afgekondigd nadat de conjunctuurlijn de opwaartse richting reeds was ingeslagen en dat verschillende restrictieve maatregelen zijn uitgevaardigd toen het hoogtepunt van de conjunctuur reeds gepasseerd was. Deze maatregelen hebben geen anti-cyclisch effect gehad, maar een pro-cyclisch effect.

Grafiek 1

Tabel 1 geeft een overzicht van de uitwerking van de conjunctuurpolitieke maatregelen gedurende de periode 1955-1972. Uit deze tabel blijkt dat 55% van de restrictieve conjunctuurpolitieke maatregelen afgekondigd is in een dalende fase van de conjunctuur terwijl 32% van de stimulerende maatregelen uitgevaardigd is in een opgaande conjunctuurfase. Deze gebrekkige timing van de conjunctuurpolitiek kan door twee oorzaken tot stand zijn gebracht: doordat een conjuncturele onevenwichtigheid te laat werd geconstateerd en/of door een gebrek aan voldoende flexibiliteit van de besluitvorming.

Zo komt men dikwijls de zienswijze tegen dat met name de flexibiliteit van de besluitvorming in geval van budgettaire en financiële overheidsmaatregelen te wensen over zou la-

Tabel 1. Aantal maatregelen met een pro-cyclisch effect voor het industriële produktievolume, beoordeeld naar de datum van afkondiging

(% van het totale aantal maatregelen in de betreffende groep)

Cyclusperiode	Monetair		Budgettaire		Totaal	
	restrictief	stimulerend	restrictief	stimulerend	restrictief	stimulerend
1955-1959	87	70	50	40	75	60
1960-1963	71	33	—	—	63	25
1964-1968	40	25	60	20	50	22
1969-1973	17	8	50	33	30	17
Gemiddeld	58	34	50	29	55	32

ten, omdat een veelal langdurige parlementaire behandeling noodzakelijk is.

Hoewel niet ontkend kan worden, dat de flexibiliteit van de besluitvorming bij budgettaire conjunctuurpolitiek geringer is dan bij monetair conjunctuurpolitieke maatregelen, vormt dit toch niet de voornaamste oorzaak van het pro-cyclische karakter van veel overheidsmaatregelen. De praktijk biedt in veel gevallen meer mogelijkheden dan verondersteld wordt voor een flexibele besluitvorming.

Het initiatief tot voorbereiding van een conjunctuurpolitieke maatregel wordt hetzij door het Centraal Planbureau, hetzij door een van de betrokken ministers genomen. Op een termijn van enkele dagen wordt dan het presidium van de Centrale Economische Commissie bijeen geroepen. Binnen enkele dagen stelt deze commissie een nota op aan de hand waarvan de ministerraad vaak binnen 14 dagen nadat het idee geboren is een beslissing neemt. De behandeling van een wetsontwerp is in de meeste gevallen niet nodig. Wil de regering afremmen dan kan zij bepaalde posten van de goedgekeurde begroting blokkeren.

Wil de regering stimuleren, bijv. door middel van een werkgelegenheidsprogramma, dan zendt ze een nota aan de Kamer. De Kamer pleegt een dergelijke nota met enige graagte en dus met spoed te behandelen. Het debat eindigt dan meestal met het voor kennisgeving aannemen, waardoor de regering geacht wordt gemachtigd te zijn de verplichtingen aan te gaan. Het formele wetsontwerp komt dan pas later. Voor de werkgelegenheid is bovendien een cartotheek van werken die in uitvoering genomen kunnen worden aanwezig.

De conclusie kan daarom niet anders luiden dan dat een foutieve keuze van de datum van afkondiging van een conjunctuurpolitieke maatregel in de meeste gevallen een gevolg is van een onjuiste beoordeling van het conjuncturele omslagpunt, omdat een conjuncturele onevenwichtigheid in een te laat stadium wordt onderkend.

Een tweede kanttekening bij tabel 1 kan worden gemaakt bij de waarneming dat met name een restrictieve conjunctuurpolitiek in veel gevallen te lang wordt doorgevoerd. Er worden immers meer restrictieve maatregelen afgekondigd in perioden van dalende conjunctuur dan in hausseperioden. De vrees voor een overspannen conjunctuur is blijkbaar groter dan voor een ontspanning van de economische activiteit, hetgeen een gevolg kan zijn van de geringe werkloosheid na de oorlog en de toenemende inflatie. Ook is het niet ondenkbaar dat het nemen van restrictieve maatregelen, uit oogpunt van populariteit, minder aantrekkelijk is voor een regering dan het nemen van stimulerende maatregelen. Het is daarom niet onwaarschijnlijk dat daardoor de eerste categorie maatregelen langer wordt uitgesteld.

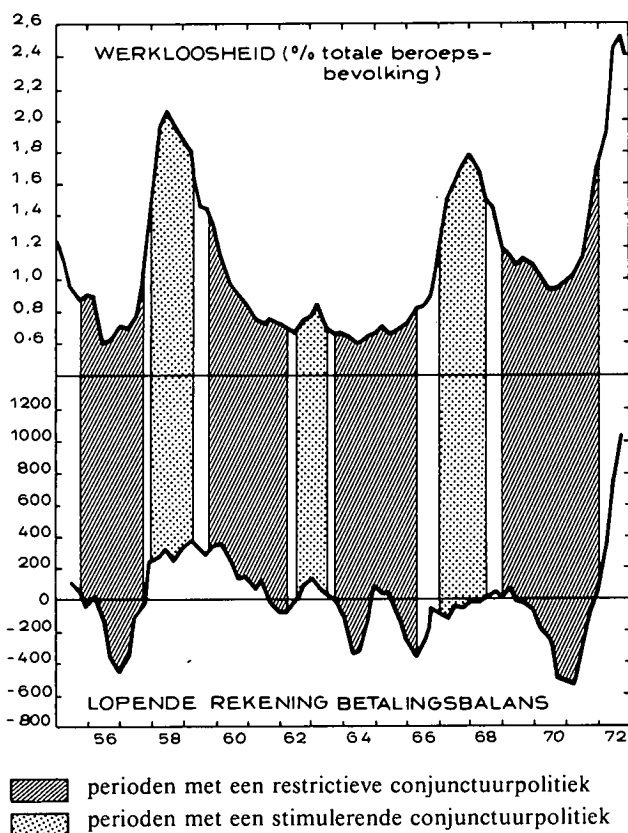
Tenslotte kan met voldoening worden vastgesteld dat in de keuze van de datum waarop monetaire conjunctuurpolitieke maatregelen worden afgekondigd een regelmatige verbetering is waar te nemen. Met name gedurende de periode Zijlstra kunnen de resultaten in dit verband uitermate gunstig worden genoemd. Een enigszins grotere flexibiliteit van de besluitvorming en een voorlopen van de monetaire

grootheden bij de reële grootheden vormen waarschijnlijk de verklaring van de voorsprong die de timing van de monetaire conjunctuurpolitiek heeft op de budgettaire conjunctuurpolitiek 5).

Men zou de gebrekkige timing van de conjunctuurpolitiek in theorie kunnen toeschrijven aan het feit dat de conjunctuurpolitieke autoriteiten tevens streven naar een externe evenwichtssituatie. Immers, bij een conflictsituatie tussen intern evenwicht (werkgelegenheid, produktiegroei) en extern evenwicht (lopende rekening van de betalingsbalans) zou de economische politiek de voorkeur kunnen geven aan herstel van het externe evenwicht. Hierdoor zou de schijn kunnen ontstaan dat de maatregelen gemeten naar het interne evenwicht op een onjuist tijdstip zouden zijn genomen. De timing van de conjunctuurpolitiek zou dan allerm minst gebrekkig behoeven te zijn 6). Om hierover een oordeel uit te kunnen spreken zijn in grafiek 2 de restrictieve perioden en de stimuleringsfasen aangegeven in de ontwikkeling van de werkloosheid en het saldo van de lopende rekening van de betalingsbalans. Uit de grafiek blijkt niet dat de stand van de lopende rekening een belangrijke invloed op de conjunctuurpolitiek heeft gehad.

Grafiek 2

Bij de aanvang van de restrictieve perioden bedroeg het saldo van de lopende rekening gemiddeld + f. 86 mln., terwijl aan het begin van de stimuleringsfasen het saldo van de lopende rekening neerkwam op gemiddeld + f. 16 mln. Bij de beëindiging van restrictieve maatregelen bedroeg het saldo van de lopende rekening gemiddeld - f. 212 mln., hetgeen een verslechtering betekent van bijna f. 300 mln. De stimuleringsfasen werden beëindigd bij een gemiddeld saldo van de lopende rekening van + f. 112 mln. (excl. de laatste stimuleringsperiode) wat neerkomt op een verbetering van bijna f.100 mln.

Uit deze cijfers mag worden afgeleid, dat de stand van de lopende rekening van de betalingsbalans in het verleden geen al te grote invloed heeft gehad op de bepaling van de conjunctuurpolitieke maatregelen. De vraag of de gebrek-

kige timing van de conjunctuurpolitiek een gevolg is van een streven naar extern economisch evenwicht moet daarom ontkennend worden beantwoord.

Beoordeling van de conjunctuurpolitiek naar de datum waarop het effect van een maatregel merkbaar wordt voor de conjunctuur

De meest wezenlijke datum van de conjunctuurpolitiek is het tijdstip waarop de uitwerking van een maatregel voelbaar wordt voor de conjunctuur (produktiegroei en werkgelegenheid).

Omdat de vrije ondernemingswijze produktie nog steeds één van de belangrijkste uitgangspunten is voor de economische politiek in Nederland, zijn de meeste conjunctuurmaatregelen gericht op een beïnvloeding van de bestedingen. Het effect van produktie en werkgelegenheid is daarom eerst na enige tijd merkbaar. De lengte van deze periode is sterk afhankelijk van de soort maatregel die genomen wordt. In het algemeen wordt aangenomen dat de flexibiliteit van de uitvoering bij de monetaire conjunctuurpolitiek het geringst is, omdat in dit geval naast de bestedingen ook de geldhoeveelheid als tussenschakel aanwezig is. Onderzoekingen in de Verenigde Staten hebben aange- toond dat een restrictie in de groei van de geldvoorraad na 5 maanden pas voor 50% is doorgewerkt op het investeringsvolume en voor 75% na 9 maanden. Bij een expansieve monetaire politiek is deze periode zelfs nog langer. Omdat de produktiegroei en de werkgelegenheid weer met een vertraging de wijziging in het investeringsvolume volgen, is het effect voor de conjunctuur nog later merkbaar. Evenals in de Verenigde Staten bedraagt de periode tussen het moment van een wijziging in de geldvoorraad en het moment waarop het produktievolume reageert in Nederland één jaar. Duidelijk is deze vertragingperiode merkbaar, wanneer de groei van de primaire liquiditeiten bij banken vermeerderd met de termijndeposito's wordt vergeleken met de ontwikkeling van de conjunctuurcomponent van de groei van het industriële produktievolume.

Evenals Friedman, Mayer, e.a. voor de Verenigde Staten hebben gedaan, zullen we aannemen dat een monetaire conjunctuurpolitieke maatregel die betrekking heeft op het bedrijfsleven eerst na één jaar een werkelijk voelbaar effect heeft voor de conjunctuur. Deze vertraging moet hoofdzakelijk worden geweten aan het feit dat investeringsplannen zo lang mogelijk gehandhaafd zullen blijven, terwijl liquiditeitsactivering in de beginfase van een restrictieve politiek enige compensatie kan bieden voor het verminderde kredietaanbod.

Voor de maatregelen die betrekking hebben op de kredietverlening aan gezinshuishoudingen gelden deze factoren in minder sterke mate. We zullen daarom aannemen dat er geen vertraging bestaat tussen de afkondiging van een restrictieve monetaire maatregel voor het consumptieve krediet en het effect voor de duurzame consumptieve bestedingen, hoewel Mayer voor de Verenigde Staten rekening houdt met een periode van twee maanden. Hoewel het verband tussen de groei van het bestedingsvolume van duurzame consumptiegoederen en de ontwikkeling van produktiegroei en werkgelegenheid niet groot is, blijkt dat de conjunctuur deze grootheid met een vertraging volgt van 6 à 8 maanden.

Het effect van disconto-wijzigingen voor de economische activiteit mag als uitermate gering worden beschouwd. Zij

5) J. R. M. van den Brink, *Conjunctuurpolitiek in Nederland: Doelinden, grondslagen, mogelijkheden en grenzen*, *De Accountant*, september 1967, blz. 129.

6) Zie bijv. J. Zijlstra, *Möglichkeiten und Grenzen der Konjunkturpolitik*, *Opstellen over openbare financiën I*, Amsterdam, 1966, blz. 21 en 22.

zullen daarom in dit verband buiten beschouwing blijven.

Met betrekking tot de budgettaire conjunctuurpolitiek wordt in het algemeen door het Ministerie van Economische Zaken aangenomen dat tussen de afkondiging van extra werkgelegenheidsprogramma's en het moment waarop de eerste spade de grond in gaat 4 à 5 maanden verlopen, hetgeen tevens als lengte van de uitvoeringsperiode wordt verondersteld voor deze maatregelen.

Ten aanzien van de mogelijkheden van vervroegde afschrijving en investeringsaftrek voor bedrijven zal de vertragsperiode tussen de maatregel en de investeringsreactie minder zijn dan in het geval van een wijziging in de voorschriften van de kredietverlening van het bankwezen, omdat deze maatregelen direct betrekking hebben op het bedrijfsleven. Maar ook nu zal het enige tijd duren voordat de investeringsplannen zich hebben aangepast aan de gewijzigde omstandigheden. We zullen daarom rekening houden met een periode van 8 maanden, hoewel het Centraal Planbureau een periode van 12 maanden raamt. Exacte gegevens hierover bestaan niet.

Wanneer de bestedingsbeperkende maatregelen van de overheid en de wijziging van belastingtarieven het voordeel van de twijfel wordt geboden door in deze gevallen geen vertragsperiode te veronderstellen, dan kan tabel 2 worden opgesteld.

Tabel 2. Aantal maatregelen met een pro-cyclisch effect voor het industriële produktievolume beoordeeld naar de datum waarop het effect merkbaar wordt voor de conjunctuur. (In procenten van het totale aantal maatregelen in de betreffende groep).

Cyclusperiode	Monetair		Budgettair		Totaal	
	restrictief	stimulerend	restrictief	stimulerend	restrictief	stimulerend
1955-1959 ..	50	100	50	80	50	89
1960-1963 ..	80	100	—	—	66	50
1964-1968 ..	100	100	75	66	83	82
1969-1973 ..	66	60	100	66	86	64
Gemiddeld ..	75	87	69	66	72	76

Hoewel ongetwijfeld enige gereserveerdheid gepast is bij de beoordeling van de cijfers in tabel 2, kan van de gehele periode 1955-1972 worden vastgesteld dat in ca. 75% van de genomen conjunctuurpolitieke maatregelen het effect voor de conjunctuur, beoordeeld naar de conjunctuurcomponent van de groei van de industriële productie, pro-cyclisch was, in plaats van anti-cyclisch.

Bij de beoordeling van de maatregelen gemeten naar de datum van afkondiging was dit percentage 45, zodat 30% van de gebrekkige timing van de conjunctuurpolitiek aan de vertragsperiode tussen het tijdstip van afkondiging van een maatregel en het tijdstip waarop het effect voelbaar is voor de conjunctuur, kan worden toegeschreven. De belangrijkste oorzaak blijft echter de onjuiste beoordeling van de omslagpunten van de conjunctuurcyclus (45%).

Het is voor een goede timing van conjunctuurpolitieke maatregelen noodzakelijk dat een dreigende onevenwichtigheid in een zo vroeg mogelijk stadium wordt gesignaleerd. Dit is alleen mogelijk wanneer de onevenwichtigheid verwacht wordt zodat extra waakzaamheid van te voren in acht wordt genomen, m.a.w. er moet conjunctuuranticipatie aanwezig zijn. Deze conjunctuuranticipatie is alleen mogelijk wanneer de conjunctuurbeweging een min of meer regelmatig patroon volgt. Dit patroon is ongetwijfeld aanwezig indien de conjunctuurcomponent van het industriële produktievolume als maatstaf wordt genomen.

Uit tabel 3 kan worden geconstateerd dat de gemiddelde cyclusduur na de tweede wereldoorlog gemiddeld 19 kwartalen bedraagt, een gemiddelde dat vrij nauwkeurig mag

sinds 1917 sinds 1917

STENOGRAFEN BUREAU W. STEMMER & Zn. B.V.

Schiebroekseweg 22-24, telefoon (010) 22 38 66
postbus 35007, Rotterdam

vervaardigt o.a. de officiële gemeenteraadsverslagen van Arnhem, Baarn, Best, Breda, Dordrecht, Eindhoven, Groningen, Haarlem, Haarlemmermeer, 's-Hertogenbosch, Hilversum, Maastricht, Rheden, Rotterdam, Tilburg en Veldhoven. Wij leveren ook :

notulen van directie- en aandeelhoudersvergaderingen

De jarenlange gedegen ervaring van ons bureau, toepassing van moderne geluidsopnametechniek en vooral onze eerste-klas medewerkers garanderen snel en accuraat werk, uitgevoerd op uiterst betrouwbare en discrete wijze.

I.M.

Tabel 3

Cyclusperiode Industrieel produktievolume	Cyclusduur (in kwartalen)	Aantal kwartalen voordat de conjunc- tuurtop is bereikt	Aantal kwartalen voordat het conjunc- tuurdal is bereikt
1955-1959	22	6	15
1960-1963	17	4	13
1964-1968	20	1	14
1968-1973	17	4	14
Gemiddeld	19	4	14

worden genoemd, de gemiddelde afwijking is gering. Deze nauwkeurigheid wordt nog overtroffen door de regelmaat waarmee het onderste omslagpunt van de conjunctuurcyclus tot stand komt. Gemiddeld 14 kwartalen na de aanvang van de golfbeweging wordt het conjuncturele dieptepunt bereikt. Alleen het aantal kwartalen voordat de conjunctuurtop wordt bereikt, loopt uiteen. Het totale beeld is echter wel zo regelmatig, dat daaruit een bepaald verwachtingspatroon kan worden afgeleid. Een verwachtingspatroon op basis waarvan conjunctuurpolitieke maatregelen kunnen worden voorbereid, omdat een dreigende onevenwichtigheid reeds van te voren kan worden onderkend. Het moment waarop deze maatregelen moeten worden uitgevoerd kan mede bepaald worden door het gebruik van zogenaamde „leading indicators”. Een „leading indicator” is in dit verband een economische grootheid waarvan de waarde in het heden een aanwijzing vormt voor de stand van de conjunctuur in een toekomstige periode.

Ik wil in dit verband drie „leading indicators” noemen die, gezamenlijk gebruikt, 10 maanden van te voren een omslagpunt in de conjunctuur min of meer nauwkeurig kunnen voorspellen:

leading indicators	voorspelperiode
Ifo-indicator van de Duitse conjunctuur	12 maanden
Groeipercentage van het giraal geld bij banken en termijndeposito's	12 maanden
Groeipercentage van het invoervolume van grondstoffen en halffabrikaten	10 maanden

Een conjunctuurbeleid dat bepaald wordt door conjunctuuranticipatie in plaats van conjunctuurrealisatie zal in de toekomst wellicht betere resultaten kunnen boeken.

J. G. Post

Conjunctuur-politieke maatregelen

Maand van afkondiging	Monetair	Budgettair
1955 oktober		Vervroegde inning van de vennootschapsbelasting.
1956 november		Temporisering van vervroegde afschrijvingen.
1956 februari	Discontoverhoging van 0,5%.	
1956 juni	De afbetalingsbeschikking 1956 treedt in werking tot afremming van de consumptie.	
1956 augustus	Discontoverhoging van 0,25%.	
1956 oktober	Discontoverhoging van 0,5%.	
1956 november		Opschorting van de investeringsaftrek.
1957 februari		Bestedingsbeperkende maatregelen door een verhoging van de belastingtarieven. Hiermee worden de belasting-inkomsten verhoogd met f. 480 mln., gespreid over 1957 en begin 1958.
1957 juli	Discontoverhoging van 0,5%.	
1957 augustus	Discontoverhoging van 0,75%.	
1957 september	Richtlijnen aan het bankwezen ter beperking van de kredietverlening.	
1958 januari	Discontoverhoging van 0,5%.	Opheffing van de opschorting der investeringsaftrek voor scheepvaart en luchtvaart.
1958 februari		Verlaging tarieven loon- en inkomstenbelasting. Extra uitgaven voor de bestrijding van de werkloosheid, waarmee een bedrag van ca. f. 100 mln. is gemoeid.
1958 maart	Gedeeltelijke opheffing van de kredietbeperkende maatregelen.	
1958 april	Discontoverhoging van 0,5%.	
1958 mei	Volledige opheffing van de kredietrestricties (m.u.v. kredieten aan gemeenten).	Schorsing van de investeringsaftrek opgeheven.
1958 juni	Discontoverhoging van 0,5%.	
1958 november	Verlaging van de aanbetaling bij afbetalingskrediet.	
1959 januari	Discontoverhoging van 0,75%.	Verruiming der investeringsfaciliteiten.
1959 februari	Discontoverhoging van 0,25%.	
1959 maart	Opheffing kredietrestricties van kredieten aan gemeenten.	
1959 april	Voorschriften t.a.v. de looptijd van afbetalingskrediet worden ingetrokken.	
1960 november	Discontoverhoging van 0,75%.	Temporisering van de mogelijkheid tot vervroegde afschrijving en investeringsaftrek (behalve voor vliegtuigen en schepen).
1960 september	Verhoging van de aanbetaling en verkorting van de looptijd van afbetalingskrediet.	
1961 maart	Revaluatie van de gulden met 5%.	
1961 juni	Richtlijnen aan het bankwezen ter beperking van de kredietverlening.	
1961 augustus	Verhoging van de aanbetaling en verkorting van de looptijd bij afbetalingscontracten van enkele artikelen.	
1962 januari	Verscherping kredietrestrictievoorschriften.	
1962 april	Discontoverhoging van 0,5%.	Verlaging tarieven loon- en inkomstenbelasting.
1962 juli		
1963 januari	Discontoverhoging van 0,5%.	
1963 juni	Opschorting van de kredietrestrictie maatregelen.	
1963 oktober	Verlaging aanbetaling en verlenging van de looptijd bij afbetalingscontracten van enkele artikelen.	
1964 januari	Herinvoering van kredietrestrictie maatregelen.	Verdere beperking van de investeringsfaciliteiten.
1964 februari	Discontoverhoging van 0,5%.	Temporisering van de overheidsuitgaven.
1964 maart	Conjunctuur beschikking persoonlijke leningen.	Verhoging indirecte belastingen.
1964 april		
1964 juni	Discontoverhoging van 0,5%.	Verlaging tarieven loon- en inkomstenbelasting.
1965 juli		Temporisering van de overheidsuitgaven.
1966 mei	Discontoverhoging van 0,5%.	Voorgestelde verlaging van de loon- en inkomstenbelasting per 1-1-1967 wordt uitgesteld tot 1-7-1967.
1966 december		
1967 januari	Verlichting van de kredietrestrictie maatregelen.	
1967 maart	Discontoverhoging van 0,5%.	

Industrievestiging in Brabant heeft menig voordeel. Eén ervan: de PNEM - voor een adequate elektriciteitsvoorziening. Zij is Brabants industriële ontwikkeling altijd voor geweest. Wat wel blijkt uit een verdrievoudiging van de energieafgifte in 10 jaar en vooral ook uit de geplande capaciteitsverdubbeling binnen

	juni	Opheffing kredietrestrictieregeling.	Verlaging tarieven loon- en inkomstenbelasting.
	juli		
	oktober	Conjunctuurbeschikking persoonlijke leningen en conjunctuur afbetalingsbeschikking ingetrokken.	Regionaal herstel van investeringsfaciliteiten. Werkgelegenheidsprogramma van f. 230 mln. Extra werkgelegenheidsprogramma van f. 75 mln.
1968	januari		
	augustus		
	december	Discontoverhoging van 0,5%.	
1969	januari	Wederinvoering van kredietbeperkende maatregelen. Verzwaring van de voorwaarden van afbetalingstransacties. Conjunctuurbeschikking persoonlijke leningen.	Beperking van de investeringsaftrek (uitgezonderd schepen en vliegtuigen). Volledige schorsing van de investeringsaftrek (uitgezonderd schepen en vliegtuigen).
	april	Discontoverhoging van 0,5%.	
	augustus	Discontoverhoging van 0,5%.	
1970	januari		Verlaging tarieven loon- en inkomstenbelasting.
	november	Verruiming van de kredietrestrictieregeling door een opslag van 10% op de bestaande normen.	
1971	januari		Instelling van een wiebeltaxtarief van 3%.
	maart	Verruiming van de kredietrestrictieregeling voor de kredietverlening aan de LO, door een verhoging van de norm met 10%.	
	april	Discontoverlaging van 0,5%.	
	augustus	Discontoverlaging van 0,5%.	
	september	Discontoverlaging van 0,5%.	
1972	december	Revaluatie van de gulden.	
	januari	Discontoverlaging van 0,5%.	Verhoging van het wiebeltaxtarief tot 5%. Nota inzake de voorgenomen maatregelen ter bestrijding van de werkloosheid. De maatregelen vereisen f. 212 mln.
	februari		
	maart	Discontoverlaging van 0,5%. Opschorting van de kredietrestrictiemaatregelen.	
	april	Kredietrestrictie van de korte kredietverlening aan de LO wordt opgeheven.	
	juni		Tweede werkgelegenheidsprogramma ten bedrage van f. 431 mln.
	juli	Monetaire restrictiemaatregelen worden geheel afgeschaft.	Verlaging van het wiebeltaxtarief naar 3%.
	september	Discontoverlaging van 1%.	Extra werkgelegenheidsprogramma ten bedrage van f. 175 mln.
	oktober	Alle restricties inzake persoonlijke leningen en afbetalingskrediet vervallen.	
	november	Discontoverhoging van 1%.	
1973	januari		Afschaffing van het wiebeltaxtarief.

Boeken nieuws

Drs. L. J. Werkhoven: Onderzoek naar de gang van zaken in de detailhandel in Zuid-Limburg. Economisch Instituut voor het Midden- en Kleinbedrijf, Den Haag, 1973, 49 blz., f. 20.

Rapport over de specifieke problemen waarmee het distributie-apparaat in Zuid-Limburg wordt geconfronteerd. In deze regio bestond de vrees dat het voortschrijden van het herstructureringsproces in Zuid-Limburg de bedrijfsuitkomsten van het midden- en klein-

bedrijf niet onberoerd zou laten. Van daar dat in 1967 een eerste verkennend onderzoek naar de structuur (veranderingen) in de detailhandel werd begonnen, dat in 1972 zijn opvolging kreeg van een onderzoek, waarbij de Staatssecretaris van Economische Zaken werd betrokken. Dit onderzoek, waarvan dit rapport het eindverslag is, geeft o.a. informatie over de ontwikkeling van de consumptieve bestedingen en het effect daarvan op de hoogte van de rentabiliteit in de detailhandel.

Prof. Dr. B. van Rootselaar (ed.): Annals of systems research, volume 2. H. E. Stenfert Kroese BV, Leiden, 1973, 139 blz., f. 32.

Deze publikatie van de Systeemgroep

Nederland bevat de volgende artikelen:

- S. Cohen, A social planning model for a less developed economy;
- J. J. van Dixhoorn, Network graphs and bond graphs in engineering modelling;
- A. Hovaguimian, Political science and general systems theory: sketch of a confrontation;
- L. A. de Sitter, Systems theory and the sociology of organizations: general theoretical issues illustrated with the example of studies in leadership;
- N. W. de Smit, Psychiatry and criminal law as conflicting systems: the challenge of a stalemate;
- F. W. Umbach, A general systems model concept;
- A. A. Verveen, The application of systems theory in biology, an introduction.

de komende 8 jaar.

De technologische efficiency van het PNEM-bedrijf garandeert u tevens een verantwoorde tariefstelling. Overweegt u vestiging in Brabant dan loont een gesprek met de PNEM. Haar experts hebben al menig bedrijf waardevolle adviezen kunnen geven.

pnem

n.v. provinciale noordbrabantsche
electriciteits-maatschappij
's-hertogenbosch

Indrukken van een reiziger in China

DR. N. J. M. HARDEBOL*

Door de bestudering van de werken van Voorzitter Mao steeg de graanoogst, zei de leider van de brigade van een commune in de omgeving van Sian. Soortgelijke uitlatingen klinken overal in China, uit ieders mond. Westeuropese, kritisch ingestelde bezoekers zijn geneigd te veronderstellen dat men tot dergelijke uitlatingen gedwongen wordt. Na bijna vijf weken dwars door China te zijn gereisd, ben ik tot de vaste overtuiging gekomen dat de leider van de brigade meent wat hij zegt en dat het nog waar is ook.

De Volksrepubliek China vierde dit jaar haar 23-jarige bestaan. Het heeft lang geduurd voordat buitenlanders de gelegenheid kregen het land te bezoeken. Er zijn ons in vergelijking tot andere centraal geleide volkshuishoudingen enige zeer fundamentele afwijkingen opgevallen: de samenhang tussen landbouw en industrie, de planning van de industrie, de motivering van het individu.

Landbouw en industrie

Op dit moment wordt 40% van het bruto nationaal produkt in de landbouw gevormd, terwijl de helft van het staatsbudget door de agrarische sector wordt gefinancierd. Nog steeds is de landbouw in China de basis van de volkswelvaart. Na vijftig jaar revolutie is de landbouw in de Sowjetunie het zorgenkind van de planning en vaak zelfs het kind van de rekening. In China is de landbouw het troetelkind van de planning.

Vanaf het eerste moment heeft Voorzitter Mao de landbouw centraal gesteld. In april 1956 schreef hij:

„As to agriculture, the experience of some socialist countries has proved that bad management could fail to raise production even after collectivization. Some other countries have failed to raise agricultural output because their agrarian policies were doubtful. They put too heavy a burden on the peasants and they lowered agricultural prices in terms of industrial prices. When we develop industries, especially heavy ones, we must give a proper place to agriculture and

adopt a correct agricultural tax and price policy” 1).

Op verschillende wijzen werd de landbouw ontzien. Geen van bovenaf opgelegd produktieplan, maar normstelling door de agrariërs zelf. Dit gecombineerd met een vast belastingtarief van 7 à 8% van de geldelijke opbrengst en vaste en stabiele prijzen, gaf de landbouwers een zeer groot belang in produktieverhoging.

De collectivisatie van de bouwgrond leidde niet tot versnippering in de vorm van klein grondbezit en evenmin tot vorming op grote schaal van gigantische staatsboerderijen. De dorpingen die onder de landeigenaren hadden gediend, bleven in hun vertrouwd sociaal verband samenwerken onder de naam van (produktie-)brigade. Verscheidene brigades vormden te zamen een commune. De communes kregen van de overheid een grote zelfstandigheid en werden zelfs onderdelen van het overheidsbestuur. De commune bepaalt de geplande omvang en samenstelling van de produktie. Bovenvermeld eigenbelang waakt voor een te lage taakstelling.

De commune is eenheid van lokaal bestuur. Zij verzorgt het onderwijs en de medische voorziening. Onder de medische zorg valt ook de gezinsplanning, die zeer krachtig en uitermate effectief ter hand wordt genomen. Ook taken als herbebossing, het tegengaan van bodemerosie en milieuverontreiniging behoren tot de taken die de commune uitvoert. Zelfs het aanleggen van kanalen, het assisteren van de centrale overheid bij de aanleg van spoorwegen en het exploreren en exploiteren van bodemschatten wordt door de commune verzorgd.

Binnen de commune is de brigade de werkeenheid. Een werkeenheid met grote bevoegdheden. Ook hier weer decentralisatie. De brigade bepaalt zelfs de inkomensverdeling. Na aftrek van de belasting voor de overheid en reservering voor investeringen, resteert het te verdelen inkomen. Het inkomen wordt verdeeld op basis van prestatie, gemeenten aan de hand van een systeem van

werkpunten. Betrekkelijk grote inkomensverschillen (1 op 3) komen voor.

De brigade bepaalt waarin geïnvesteerd zal worden. In een theecomune waar het drogen van de thee nog erg primitief plaatsvond, had de brigade besloten dat koeling van de werkruimten voor de arbeiders prioriteit moest hebben boven mechanisatie van het produktieproces.

Gezien de taken van de brigade, valt het niet te verbazen dat de leiders op mij een uitermate bekwame indruk maakten. In een enkel geval betrof het iemand van 41 jaar, die pas op latere leeftijd had leren lezen en schrijven, maar die op bijzonder bekwame wijze leiding gaf aan een theebrigade in de omgeving van Hangchow.

De bemoeienis van de hogere overheid met de communes is marginaal (althans vanuit economisch gezichtspunt; wij laten de politiek buiten beschouwing). Wel verleent de overheid renteloze leningen aan communes die nog in een beginfase van economische ontwikkeling verkeren. Het accent van de agrarische planning ligt niet op centraal niveau, maar op het niveau van de streek. Per gewest wordt het contact tussen industrie, stad en platteland gelegd. Dit geeft tal van voordelen. De industrie wordt op eenvoudige wijze voorzien van de noodzakelijke agrarische grondstoffen. De steden sluiten contracten met de omliggende communes voor de levering van verse groente en vruchten. Het transportsysteem wordt ontlast. De winkels in de stad zijn steeds goed bevoorrad. met verse groente, vruchten, eieren, vlees en gevogelte. De huisvrouwen staan zelden of nooit in de rij. De prijzen zijn stabiel.

De communes worden aangespoord velerlei industriële activiteiten ter hand te nemen. De meest voor de hand liggende is het repareren van landbouw-

* De auteur is Voorzitter van de Universiteitsraad van de Universiteit van Amsterdam; hij werd in de gelegenheid gesteld een reis van een maand door de Volksrepubliek China te maken.

1) Rural Development Programme, 1972-1973, no. 44, blz. 68-69.

werktuigen. In sommige communes geschiedt dit op primitieve wijze, andere communes beschikken over moderne werkplaatsen. Van het repareren van landbouwwerktuigen tot het vervaardigen van eenvoudige landbouwwerktuigen is slechts een stap. Een heel grote stap is echter het produceren van kunstmest. Toch komt dit voor en het wordt ook gestimuleerd.

In tal van opzichten is er een samenhang tussen landbouw en industrie. De industrie schoolt de agrariër ten behoeve van zijn industriële werkzaamheden en geeft adviezen bij het oplossen van problemen. Omgekeerd leert de landbouw welke produkten de industrie nodig heeft. Het contact landbouw-industrie ligt op het niveau van het streekbestuur (hsien).

Een voordeel van de streeksgewijze opgebouwde samenhang tussen industrie en landbouw en tussen stad en platteland is, dat de mechanisatie van de landbouw en het afstoten van de agrariërs naar de industrie hand in hand gaan. Enerzijds vindt geen mechanisatie plaats indien niet over vervangende werkgelegenheid wordt beschikt, anderzijds treedt geen geforceerde urbanisatie op en worden de landbouwers door de industriële werkzaamheden in de commune, sociaal voorbereid op het werk in de industrie. Door de vestiging van industrie in de commune is er zelfs een geleidelijke overgang van de kleine nijverheid binnen de commune, die sociaal en economisch geheel bij de landbouw aansluit, naar de grotere industrie in de grote steden binnen de regio.

De industriële activiteit van de commune betekent het benutten van de seizoenswerkloosheid in de landbouw, zowel van man als vrouw. Het prikkelt eveneens de behoefte aan educatie. Het is verbazingwekkend te zien op welk een grote schaal cursussen in tal van vakken worden gevolgd en op welk hoog peil de algemene ontwikkeling van de agrariërs staat. Er is grote belangstelling voor politieke, sociale en economische onderwerpen.

De stijging van de landbouwproductie is niet uitsluitend te danken aan het doelmatige systeem van gedecentraliseerde planning en aan de goede coördinatie tussen industrie en landbouw, maar zeker ook aan de scholing van de agrariërs. Analfabetisme komt niet meer voor. In iedere commune is een aantal mensen met gedegen kennis van de landbouw. De communes hebben eigen proefvelden en experimenteren met nieuwe gewassen en bewerkingsmethoden. Er is voldoende deskundigheid om de resultaten van de proeven te benutten voor het opvoeren van de produktie.

De planning van de industrie

De commune valt onder het streekbestuur. Met de planning van de industrie

is niet slechts de streek, maar tevens de provincie belast. Het accent valt op de provincie. De centrale overheid bemoeit zich slechts rechtstreeks met een beperkt aantal bedrijfstakken, zoals transport, telecommunicatie, defensie-industrie, bankwezen. De planning van de industrie toont in China — in vergelijking tot andere centraal geleide volkshuishoudingen — een volstrekt eigen karakter.

Het is te begrijpen, dat degene die van het Sowjet-model met betrekking tot de zware industrie als eerste wenste af te wijken de behoefte toonde zich tegen de visie van de Sowjetunie af te zetten. Zeer terecht beschouwt Voorzitter Mao de relatie lichte en zware industrie niet los van de samenhang tussen de industrie en de landbouw. De landbouw levert niet slechts de grondstoffen voor de lichte industrie, maar ook het voedsel voor de massa van industrie-arbeiders. In 1956 heeft Mao zijn volstrekt unieke visie op de lichte en zware industrie geformuleerd:

„We have not repeated the mistakes of some socialist countries which attached excessive importance to heavy industries at the expense of light industries and agriculture . . . . To develop heavy industries requires an accumulation of capital. Where does capital come from? Heavy industries can accumulate capital; so can light industries and agriculture. However, light industries and agriculture can accumulate more capital and faster. . . . If you really want heavy industries badly, you should invest more in light industries” 2).

Voorzitter Mao meende met de stimulering van vooral de landbouw en de lichte industrie in de eerste groeifase van de Chinese Volksrepubliek twee vliegen in één klap te slaan: verhoging van de welvaart van de grote massa, in het bijzonder door de honger uit te bannen, en tevens accumulatie van kapitaal voor de ontplooiing van de zware industrie. Zijn benadering van de groei is binnen de centraal geleide volkshuishoudingen niet zonder kritiek gebleven. Nu na 23 jaar Volksrepubliek kan het oordeel niet anders dan zeer gunstig zijn.

Veel problemen, waarmee de Sowjetunie na vijftig jaar revolutie nu nog kampt, werden vermeden. Enige jaren geleden heb ik er op gewezen dat de zware industrie zich in de Sowjetunie ontwikkelde los van de lichte industrie en dat de technische resultaten van de zware industrie door het systeem van planning niet ten goede kwamen aan de lichte industrie. Eenzelfde scheiding signaleerde ik binnen de lichte industrie en tussen de lichte industrie en de handel in consumptiegoederen.

Zonder enige overdrijving kan men stellen dat de Volksrepubliek China de eerste centraal geleide volkshuishouding is, die niet mank is gegaan aan ernstige coördinatieproblemen. Door de band tussen de lichte industrie en de

landbouw en tussen de communes en de nabijgelegen grote steden en door de frequente consumentenonderzoekingen, kwam een efficiënte en op de wensen van de consument afgestemde voorziening met consumptiegoederen tot stand. Door de band tussen de aanvankelijk zeer ambachtelijke, later meer geavanceerde industrie in de communes en de lichte provinciale industrie, bereikte de communale industrie een grote technische vooruitgang, die tevens een educatieve functie vervulde met betrekking tot de agrariërs, aangezien het niet ging om „know how” die door anderen wordt verstrekt, maar om opvoeding van de agrariërs door de lichte industrie. Door het exploreren van de bodem door de provincies, streekbesturen en communes poogde men zoveel mogelijk te steunen op eigen grondstoffen, aangevuld met geregenereerde materialen; een grote ontlasting van het transportapparaat was het gevolg, alsmede een meer continue voorziening van grondstoffen.

Zelfs de universiteiten spelen een rol in dit geheel. In Peking bezochten wij een fabriek waar apparatuur werd geproduceerd voor de vervaardiging van transistors. Oorspronkelijk had dit bedrijf, waar voornamelijk huisvrouwen werkten, zich uitsluitend bezig gehouden met de reparatie van handweegschalen. Door steun en begeleiding van de universiteit hadden de huisvrouwen zich de kennis verworven voor de vervaardiging van de technisch gecompliceerde machines. In Shanghai bezocht ik een universiteit waar studenten na eerst enige jaren in de industrie gewerkt te hebben, zich theoretisch verder schoolden. De universiteit had diverse fabrieken voor de praktische toepassing van de theoretische kennis. Dat het hier niet ging om een HTS, maar om een werkelijke universiteit op hoog niveau, bleek wel uit het feit dat de directeur van de afdeling wiskunde nauwkeurig op de hoogte was van de Engelstalige publicaties van de hoogleraren van de vakgroep wiskunde van de Universiteit van Amsterdam.

De motivering van het individu

Na het stichten van de Volksrepubliek is er eerst de periode geweest, waarin de materiële stimulans voorop stond. Winstdeling was mogelijk. Sinds de Grote Proletarische Culturele Revolutie komt winstdeling niet meer voor. Naar men stelt wordt het individu nu slechts aangespoord tot hard werken en vooral tot creatief deelnemen aan het arbeidsproces doordat de bestudering van de werken van Voorzitter Mao hem de gedachte van dienstbaarheid aan het

2) Op. cit. blz. 67.

volk hebben bijgebracht. Beloning in de vorm van oorkonden is mogelijk.

Eenzijdig is dit beeld iets al te eenzijdig, anderzijds mag men hierin niet zonder meer louter propaganda lezen. Het is inderdaad zo, dat vooral de jongere generatie beziel is van de opbouw van China tot een modern welvarend land. De Culturele Revolutie heeft als strekking juist ruimte te bieden voor mensen die vanuit deze instelling werken. Niet technische deskundigheid staat hoog in aanzien, maar revolutie- en elan. Mao beschouwt de Culturele Revolutie als een ware klassenstrijd. Materiële gemotiveerdheid tot deelneming aan het arbeidsproces is een kenmerk van het kapitalisme. Zolang de samenleving op deze prikkel blijft steunen is er een innerlijke contradictie en is in zijn ogen de revolutie niet voltooid. Daarnaast schuilt in de Culturele Revolutie een typisch Chinees element: het leidinggevend personeel („kaders” genaamd) was nog grotendeels gevormd in de oude Chinese traditie met minachting van handenarbeid. Vandaar dat de Culturele Revolutie het nodig achtte bepaalde kaders een tijdje te laten doorbrengen in een „7 Mei Kaderschool”, waar het accent valt op het bijbrengen van het besef, dat China niet kan vooruitkomen zonder de handenarbeid. Ik trof in een kaderschool een personeelslid van een ziekenhuis aan, die gedurende een half jaar in de kaderschool verbleef om de landbouw te beoefenen, terwijl hij ondertussen over de werken van Marx, Lenin en Mao mediteerde. Naar aanleiding van mijn vraag, wat voor functie de man in het ziekenhuis vervulde, bleek dat het de anesthesist was.

Of iedereen in China met de nieuwe

motivering gelukkig is, was mij niet duidelijk. Zeker is, dat het voor de vooruitgang van het land als geheel een enorme stimulans is geweest. De nadruk die de Culturele Revolutie legt op ontplooiing van het individuele initiatief ter ontwikkeling van de samenleving is uitermate effectief gebleken. Ik moet voorbijgaan aan de vraag of sommigen de gedachten van de Culturele Revolutie als een druk ervaren, en zonder meer constateren dat bij de grote massa van enige druk niets blijkt. Mao heeft zonder enige twijfel gepoogd met de Culturele Revolutie een nieuwe mens te scheppen. Een mens, die zich wil inzetten voor de samenleving zonder in de eerste plaats te streven naar persoonlijk gewin.

Overigens is het te eenzijdig aan te nemen dat ieder streven naar persoonlijk voordeel afwezig zou zijn. Door hard te werken kan men wel degelijk materieel vooruitkomen. In de eerste plaats zijn de inkomensverschillen binnen een werkeenheden lang niet gering. Afgezien van het leerlingenloon, constateerde ik onder de arbeiders netto inkomensverschillen die minimaal 1 op 3 bedroegen, tot 1 op 5 maximaal. Bovendien loopt sinds de Culturele Revolutie de weg naar de universiteit via industrie en landbouw. Na het secundair onderwijs moet men eerst minimaal twee jaar in de praktijk werken. Daarna bepaalt de brigade, de commune of de fabriek wie van de jonge arbeiders toelatingsexamen voor de universiteit mag afleggen. Wie hard werkt kan dus een voordeel behalen. Indien de betreffende arbeider reeds vijf jaar in het bedrijf werkte, wordt zelfs zijn loon gedurende zijn studie aan de universiteit volledig doorbetaald.

Beoordeling

Opvallend is de pragmatische aanpak, zonder veel aandacht voor criteria als economische en technische efficiëntie.

In plaats van het streven naar vestiging van bedrijven op die geografische plaats, die voor het bedrijf de meeste voordelen biedt, komt het streven naar autonomie en zelfvoorziening per regio.

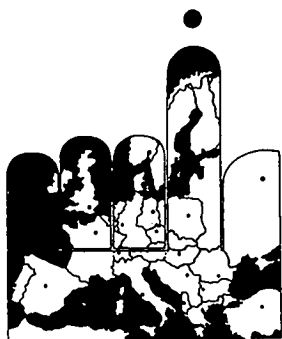
Er is geen actieve handel, die inspeelt op de structuur van de industriële en agrarische productie. Dank zij de regionale opzet van de voortbrenging van consumptiegoederen en nauw contact met de consument is er echter toch een zeer goede voorziening van de consument met consumptiegoederen, en werden transportproblemen voorkomen.

De nadruk op revolutionair elan is op het eerste oog technisch inefficiënt, zeker als het gevolg is, dat men schaarse specialisten een half jaar lang landarbeid laat verrichten. Anderzijds heeft de nieuwe mentaliteit een dynamische sfeer in het land gebracht, die inefficiënties meer dan compenseert.

Blijkens de aangehaalde citaten is Voorzitter Mao zeer doelbewust afgeweken van het in Oost-Europa gebruikelijke socialistische pad naar economische ontwikkeling. Al is de Volksrepubliek China nog maar 23 jaar jong, toch is het al tijd voor een oordeel over het resultaat van zijn eigen weg. Na een maand door China gereisd te zijn en in staat gesteld ook het volk in zijn dagelijkse leefomstandigheden te bespieden, kan ik niet anders dan een zeer gunstig oordeel geven.

N. J. M. Hardebol

Europa-bladwijzer

Literatuurkroniek

Rechten en verplichtingen van het bedrijfsleven en vrije beroepen in de EEG. Europese Monografieën nr. 15, Kluwer, Deventer 1973.

Deze Europese Monografie houdt zich bezig met de rechten en verplichtingen van de burgers en de ondernemingen na het einde van de overgangperiode in de

EEG (31 december 1969). De verplichtingen ontstaan bijvoorbeeld krachtens rechtstreeks toepasselijke EEG-verordeningen, krachtens door de nationale overheden uit te voeren EEG-richtlijnen en krachtens tot ondernemingen gerichte EEG-beschikkingen. De rechten voor de burgers en de ondernemingen komen tot stand doordat vele verdragsbepalingen

en andere EEG-besluiten rechtstreeks werken; m.a.w. de burgers en ondernemingen kunnen op deze bepalingen een beroep doen om hun rechten voor de rechter te doen handhaven. Het einde van de overgangperiode heeft, bij interpretatie van enkele arresten van het Hof van Justitie zoals de Lütticke II-zaak en de Molkerei-zaak, mede tot rechts-

gevolg dat vele verdragsbepalingen vanaf het ingaan van de definitieve periode rechtstreekse werking hebben. De algemene aspecten van dit probleem worden door P. J. G. Kapteyn in een inleidend hoofdstuk bekeken. Daarna behandelen specialisten de rechten en verplichtingen van het bedrijfsleven en de vrije beroepen met betrekking tot het vrije goederenverkeer, de gemeenschappelijke douanewetgeving, het vrije werknemersverkeer, de sociale zekerheid, het vestigingsrecht en het kartelverbod van art. 85 EEG.

Deze bijdragen vormen de uitwerking van een postdoctorale leergang, in 1971 georganiseerd door het Europa Instituut van de Rijksuniversiteit te Utrecht. De meest recent behandelde wetgeving en arresten dateren dan ook van het begin van 1971. Het verschil van twee jaar in bijdrage- en publikatiedatum treft vooral het artikel van J. C. M. van Nijntanen over het vrije werknemersverkeer en de sociale zekerheid en de bijdrage van B. Baardman over de rechtstreekse werking van het kartelverbod van art. 85 EEG in de jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen.

Verordening nr. 1408/71 (*Publikatieblad*, 1971 L 149/2) inzake de sociale zekerheid van migrerende werknemers, uitgewerkt in Verordening nr. 574/72 (*Publikatieblad*, 1972 L 74/1) verving voor de oude lidstaten vanaf 1 oktober 1972 en voor de nieuwe lidstaten vanaf 1 april 1973 de bekende Verordeningen nrs. 3, 4 en 36/63.

De bijdrage van B. Baardman, die niet zozeer handelt over de rechtstreekse werking van art. 85 EEG als wel over het onmiddellijke effect van het kartelverbod van art. 85 lid 1 EEG in de rechtsbetrekkingen tussen de ondernemingen onderling en met name over het probleem van de „voorlopige geldigheid”, moet aangevuld worden met het Haecht II-arrest, besproken in Europa-bladwijzer in *ESB* van 23 mei 1973 „Nietigheid van mededingingsbeperkende overeenkomsten”.

De meest interessante bijdragen van deze monografie betreffen het vrije goederenverkeer en het douanerecht. Die van P. VerLoren van Themaat handelt over verboden heffingen, beperkingen en controles van het goederenverkeer binnen de Gemeenschap. Na enkele inleidende beschouwingen over de plaats van de douane-unie in de Europese Economische Gemeenschap, gaat deze auteur verder in op de afgrenzing van de artt. 12 en 95 EEG; het begrip heffing van gelijke werking; de rechtstreekse werking van de artt. 30 - 34 EEG; het begrip maatregel van gelijke werking; de uitzonderingen op het vrije goederenverkeer en de staatshandelsmonopolies.

Zeer duidelijk, ook voor niet ingewijden, is het artikel van J. S. Buiting over het douanerecht van de Europese Ge-

meenschappen. Uitgaande van een schets van het douanerecht van de Europese Gemeenschappen besteedt de auteur bijzondere aandacht aan de onvolledigheid van dit douanerecht. Het laatste deel van deze bijdrage handelt over rechtseenheid en rechtsbescherming in douanezaken. De huidige rechtspraak, zowel op nationaal als op Gemeenschapsvlak geeft onvoldoende garanties voor een uniforme toepassing van het Gemeenschappelijk douanerecht. De auteur doet dan ook enige suggesties ter zake.

Deze monografie bevat een zaken- en namenregister, een register betreffende aangehaalde jurisprudentie en wetgeving. Er is ook een interessante literatuuropgave.

L. J. Brinkhorst, Grondlijnen van Europees Recht. XII + 132 blz. m.m.v. J. A. Winter, Tjeenk Willink, Groningen, 1973.

Dit boek is — volgens het voorwoord — bedoeld om een globale indruk te geven van de wirwar van regels van materieel recht binnen de Europese Gemeenschappen. Daarnaast wil het een inzicht verschaffen in de institutionele opbouw en specifieke kenmerken van het Europees recht.

Deze Grondlijnen van Europees Recht vinden hun oorsprong in de college tekst van het vak Elementair Internationaal Recht dat aan de juridische faculteit van de Groningse universiteit wordt gedoceerd. De inhoud van dit vak heeft mede het karakter van het boek bepaald. Men treft er namelijk niet alleen een beschrijving van de Europese organisaties en het Europees recht aan, maar ook van wereldwijde organisaties als IMF, GATT en UNCTAD. Ook de NAVO wordt behandeld. Het boek bestrijkt dus een breed veld van internationale organisaties.

Na een inleidend hoofdstuk over de verhouding tussen internationale organisaties en Europees recht, volgt een beschrijving van mondiale en regionale organisaties na 1945. In dit lange hoofdstuk worden de economische samenwerking op mondiaal en Europees niveau en de hoofdvormen van economische integratie behandeld. Dit hoofdstuk is systematisch opgezet en niet historisch-chronologisch. Zo valt men van een bespreking van het Comité-Davignon — samengesteld uit de politieke directeurs van de Ministeries van Buitenlandse Zaken en bedoeld om voorbereidend te praten over de Europese politieke samenwerking — in een omwenteling in Tsjecho-Slowakije van 1948 als aanloopje tot een behandeling van de West-Europese Unie. Voor een eerste kennismaking van deze materie lijkt dit hoofdstuk minder geschikt. Het is nogal overladen en bovendien staan er enige onjuistheden in. Het stuk over het IMF is

meer op de verdragsteksten dan op de praktijk gebaseerd. De UNCTAD staat midden in een bespreking van het GATT. Door de systematische methode vertoont de beschrijving van de politieke en militaire samenwerking grote stappen, die voor een beginnend student en de niet juridisch geschoolde lezer niet duidelijk zullen zijn.

In het hoofdstuk over de doelstellingen en resultaten van de EEG wordt opmerkelijk weinig aandacht aan het materiële recht geschonken, ondanks de aangehaalde opmerking uit het voorwoord. De landbouwpolitiek wordt in twee en het sociale beleid bijvoorbeeld in één bladzijde beschreven. In een kleine letter worden soms nadere uiteenzettingen gegeven die de suggestie wekken dat ze details bevatten die desgewenst kunnen worden overgeslagen. Dit gaat evenwel niet altijd op. Zo kan men de tekst op blz. 42 over de harmonisatie van het vennootschapsrecht niet begrijpen, als men de er boven staande in kleine letters gedrukte passage niet heeft gelezen. Wel hebben de schrijvers zich beijverd allerhande vindplaatsen van maatregelen te vermelden. Hierbij zijn de verhoudingen soms enigszins uit het oog verloren. Zo blijkt waar het akkoord met Iran te vinden is, maar een vindplaats van het fusieverdrag (blz. 59) evenals van de Europese verdragen zelf ontbreekt.

In de bespreking van het institutionele kader van de EG (blz. 69) wordt gesteld, dat de meeste internationale organisaties in het algemeen geen andere organen kennen dan een algemene vergadering, meestal de Raad geheten, en een secretariaat, terwijl de EG daarentegen vier instellingen kennen.

Een terloopse blik op de internationale organisaties die wij kennen, leert ons echter dat de meesten drie organen hebben, nl. een algemene vergadering (plenair orgaan), een raad (niet plenair orgaan) en een secretariaat, terwijl er velen zijn die evenals de EG een parlementair en een juridisch orgaan kennen. Het bijzondere karakter van de EG is niet zozeer gelegen in hun institutionele opbouw, als wel in de bevoegdheden en taken die aan de organen zijn gegeven.

In de bespreking van het Comité van Permanente Vertegenwoordigers wordt (in kleine letter) opgemerkt dat de 'A' punten van de agenda der Raadszittingen zonder beraadslaging worden aanvaard. Uit een onderzoek 1) is evenwel gebleken, dat niet alle 'A' punten zonder beraadslaging worden aanvaard.

De laatste en duidelijkste hoofdstukken handelen over de rechtsbescherming in de EG en de verhouding van het gemeenschapsrecht tot het nationale recht en het volkenrecht. Het eigen karakter

1) Zie hierover T. P. J. N. van Rijn, *Cahiers de droit européen*, 1972, blz. 646.

van de Europese Gemeenschappen wordt door enkele overwegingen van het Hof van Justitie treffend weergegeven. Deskundig gekozen citaten van het Hof verhelderen ten andere het ganse boek.

In de bijlagen is een uitvoerige kalender met Europese data opgenomen evenals een schematisch overzicht van de voornaamste Europese organisaties. Het slotcommuniqué van de Parijse topconferentie en een wegwijzer naar verdere literatuur worden door registers gevolgd.

Samenvattend luidt ons oordeel, dat dit inleidend boek te veel onderwerpen behandelt, waarvan een deel buiten het strikte Europese recht — en dus buiten de titel van het boek — valt. Daardoor is te weinig ruimte overgebleven voor het materiële recht, waar het in de Europese Gemeenschappen toch uiteindelijk om gaat. De aanpak is te encyclopedisch; er is te veel naar volledigheid, bijv. veel verwijzingen en vindplaatsen, gestreefd, bijv. door het opgeven met vindplaatsen van de drie structuurrichtlijnen voor de landbouw, evenwel zonder verdere situering in het algemene landbouwbeleid, hetgeen soms ten koste van de diepgang en de nauwkeurigheid is gegaan.

Regionale Verflechtung der Bundesrepublik Deutschland; empirische Analysen und theoretische Probleme. Schriften des Forschungsinstituts der Deutschen Gesellschaft für Auswärtige Politik Band 33, R. Oldenbourg Verlag, München, 1973.

Dit boek probeert de integratiegraad van internationale organisaties en in casu de EG en de NATO voor de Duitse Bondsrepubliek na te gaan.

Het theoretische gedeelte geeft een analyse van de verschillende integratietheorieën die vooral in de Verenigde Staten ontwikkeld werden door auteurs als Haas, Lindberg, Deutsch en Hoffmann.

De belangrijkste bijdragen betreffen evenwel de praktische problemen die de integratie van het Gemeenschapsrecht in de Bondsrepubliek meebrengt. De institutionele kant van dit vraagstuk wordt onderzocht in artikelen over de Raad van Ministers (E. U. Junker), de Commissie (R. Lohrmann), het nationale ambtenarenapparaat (Th. Holtz) en het Europese Parlement (M.-E. Klee, B. Kohler).

De moeilijkheden die zich bij een voortschrijdende integratie openbaren komen nochtans het duidelijkst naar voren in de analyse van materiële problemen uit het Gemeenschapsrecht. U. Everling geeft een algemeen overzicht van het spanningsveld tussen de Gemeenschaps- en nationale politiek op het gebied van de instelling van de Gemeenschappelijke Markt, de economi-

sche en monetaire politiek, de regionale en sectorenpolitiek, de landbouwpolitiek, de industriepolitiek en de buitenlandse betrekkingen. R. Morawitz bekijkt de Gemeenschap in het perspectief van een economische en monetaire unie en H. Schmidt concentreert zich op de sociaal-economische problemen die zich voordoen bij het opzetten en uitbouwen van een Gemeenschappelijk landbouwbeleid.

G. Ziebur probeert uit deze empirische analyses conclusies te trekken. De onenigheid die onder de theoretici van de integratie bestaat wordt volgens deze auteur nog versterkt door de tegenstrijdige opvattingen van de schrijvers

over de praktische problemen. Sommigen zoals Everling, Kohler en Junker vinden de integratiegraad groot en dus de nationale macht ingeperkt; terwijl anderen zoals Holtz een veel genuanceerder standpunt innemen. De Gemeenschapsinstellingen en Gemeenschapspolitiek zijn volgens hem slechts een middel om nationale doelstellingen te verwezenlijken.

Hoewel het boek toegespitst is op de Duitse situatie bevat het toch een interessante analyse ook voor de andere Gemeenschapslanden.

Europa Instituut Leiden

Dr. J. Hovers: Expansie door overname. Expansiestrategie, getoetst aan de praktijk van een Nederlandse onderneming, NIVE/Samsom, 1972, 251 blz., f. 35

Dit boek, de handelseditie van een in 1972 verschenen proefschrift, waarop de auteur bij Prof. Dr. H. O. Goldschmidt promoveerde, behandelt een bepaalde vorm van ondernemingsgroei. Groei kan worden gerealiseerd door interne investeringen of extern, via samenwerking met andere ondernemingen. Deze heeft of wel betrekking op deelgebieden (partiële samenwerking), of wel zij is totaal. Bij totale samenwerking onderscheidt de auteur dan nog tussen fusies — de samenwerking geschiedt op basis van gelijkwaardigheid — en overneming: één van de samenwerkingspartners is de dominerende partij. Verschillende groepen binnen en buiten de onderneming zijn bij een overneming betrokken. Het gaat Hovers nu vooral om de rol van de ondernemingsleiding bij het overnamebeleid, en met name om de micro-economische aspecten hiervan.

Het overnamebeleid is een uitvloeisel van de ondernemingsstrategie, de integrale ondernemingsplanning, zoals die resulteert uit een confrontatie van de doelstelling met de huidige situatie van de onderneming en de te verwachten ontwikkelingen bij ongewijzigd beleid. In Hoofdstuk II — De uitgangspunten voor het externe ontwikkelingsplan — laat de auteur zien hoe met een combinatie van markt-, organisatie- en financiële analyses een aantal beleidsalternatieven met elkaar vergeleken kunnen worden en hoe deze vervolgens worden geselecteerd op basis van hun bijdrage tot de doelstelling van de onderneming.

Ziet de auteur als object van de *stra-*

tegische planning de ontwikkeling van produkt/markt-combinaties, hieruit moeten dan *tactische programma's* voor het realiseren van deze combinaties worden afgeleid (Hoofdstuk III). In dit verband wordt aandacht geschonken aan enkele financieringsaspecten van de overname, zoals waarderingscriteria en het effect op de financiële structuur. Deze *financieringsaspecten* krijgen eveneens aandacht in Hoofdstuk IV (kwantificering van de onderhandelingsstrategie). Het komt mij overigens voor dat er tussen beide hoofdstukken van een zekere tegenstrijdigheid sprake lijkt te zijn, waar op blz. 75 — m.i. ten onrechte — wordt gesteld, dat overneming in contanten of aandelen geen verschil maakt voor de financiële structuur en op blz. 82 wordt aangetoond dat dit wel het geval kan zijn.

Nadat Hoofdstuk V ingaat op de „benodigde interne organisatie en hulpmiddelen ter realisering van het overnameprogramma”, wordt in het zesde hoofdstuk geïllustreerd hoe het onderhandelen over de overnameprijs kan worden gezien als een toepassing van de „strategische speltheorie”, een hoofdstuk dat qua onderwerp beter bij hoofdstuk IV zou hebben aangesloten.

De Hoofdstukken VII en VIII staan dan weer stil bij een aantal procedures,

1) Aan Dr. J. Hovers is voor het onderhavige boek de eerste European Management Book Award toegekend, door een combinatie van zes Europese uitgeverij. Het boek is vertaald in het Engels, Frans, Duits, Portugees en Spaans.

te volgen bij het realiseren van de overname resp. bij het totstandbrengen van de integratie der overgenomen onderneming in het totale ondernemingsgebeuren. Hovers geeft een aantal uitvoerige „checklists”, waarin alle vragen vanaf het eerste contact tot en met de administratieve afronding aan de orde komen.

De verdienste van Hovers is dat hij de overname-problematiek in een ruimer kader heeft geplaatst. In de meeste gevallen zal het samenwerkingsbeleid getoetst moeten worden aan de strategie van de onderneming als geheel. Niet alleen vanwege het schetsen van deze theoretische achtergrond en haar implicaties is Hovers' boek van belang, maar ook omdat het een houvast geeft bij de stap-voor-stap-uitwerking van de overname-problematiek, waarbij met name te denken is aan de uitvoerige „checklists” en de diverse diagrammen en schema's.

Uiteraard zijn er ook wel enkele kritische opmerkingen te plaatsen. Hoewel de auteur zich nadrukkelijk wil beperken tot overnames, heb ik mij bij lezing van zijn geschrift toch regelmatig afgevraagd of het behandelde niet in gelijke mate op fusies betrekking had. Persoonlijk acht ik het doelmatig elke vorm van totale samenwerking als een fusie te bestempelen. Anderzijds miste ik bij sommige onderdelen een natuurlijke verbinding tussen het algemene kader van de „corporate strategy” en de overname-problematiek, met name in Hoofdstuk II.

Tenslotte kan men opmerken dat het een moeilijke opgave is om zulke zaken als strategische planning, produkt-/markt-combinaties, selectiecriteria voor investeringen, ruilwaardecriteria, effecten van balansconsolidatie, speltheorie, alsmede praktische procedurekwesties bij overnamen in een betrekkelijk kort bestek te bespreken. Sommige

onderdelen zijn dan ook zodanig compact, dat men haast niet anders kan doen dan het aldaar gebodene voor kennis aan te nemen.

Mijn eindbeoordeling is, dat het verheugend is de Nederlandse literatuur inzake de samenwerkingsproblematiek van ondernemingen met dit geschrift te zien uitgebreid.

M. P. Gans

Bouwobject en pendel 1972. Economisch Instituut voor de Bouwnijverheid, Amsterdam, 1972, 45 blz. (excl. bijlagen).

Dit rapport dat nu voor het zevende achtereenvolgende jaar verschijnt, bevat gegevens over: de verdeling van de werkenden over de diverse soorten objecten per provincie en per beroep, de geografische mobiliteit van de werkenden enz.

ERASMUS UNIVERSITEIT ROTTERDAM

In de Faculteit der **Rechtsgeleerdheid** bestaat een vacature voor de functie van

gewoon hoogleraar staatshuishoudkunde en openbare financiën

Gedacht wordt aan een econoom die zijn wetenschap in de juridische faculteit inbrengt. In teamverband met 4 jonge medewerkers heeft hij een onderwijstaak in zowel de kandidaats- als de doctoraalfase.

Verwacht wordt dat hij in totaal tenminste 4 uur hoorcollege of andere onderwijsactiviteiten per week gedurende het gehele jaar zal verzorgen.

Naast deze onderwijstaak wordt van de te benoemen ordinarius een wezenlijke bijdrage verwacht in de stimulering en begeleiding van het onderzoek in de faculteit in het algemeen en in de vakgroep economie in het bijzonder. Tenslotte dient een normale bijdrage geleverd te worden aan het bestuurlijke werk van de faculteit.

Ook kandidaten, wier belangstelling slechts naar de staatshuishoudkunde uitgaat, kunnen voor benoeming in aanmerking komen.

Sollicitaties met curriculum vitae binnen 14 dagen na het verschijnen van deze advertentie te richten aan de voorzitter van de benoemingscommissie Prof. Dr. P. J. A. ter Hoeven, Burgemeester Oudlaan 50 te Rotterdam.

Aan dit adres worden ook gaarne aanbevelingen verwacht van derden, die op mogelijke kandidaten de aandacht willen vestigen.

Het bestuur van de Nederlandse Christelijke Boeren- en Tuindersbond roept sollicitanten op voor de plaats van

secretaris

met als werkterrein de behartiging van de land- en tuinbouwbelangen in het algemene sociaal-economische kader.

Gedacht wordt aan een jonge academicus, die:

- bekend is met de problematiek van de zelfstandigen in land- en tuinbouw en die door opleiding — en bij voorkeur enige ervaring — over deskundigheid beschikt op sociaal-economisch terrein
- zich aangetrokken voelt tot de christelijk-sociale beweging.

Gegadigden dienen bereid te zijn zich aan een psychotechnisch onderzoek te laten onderwerpen.

Sollicitaties kunnen binnen 14 dagen worden gericht aan het bestuur van de Ned. Chr. Boeren- en Tuindersbond, Postbus 1510, Den Haag.

lo de rijksoverheid vraagt

hoofd afdeling financieel-economische en algemene zaken (mnl./vrl.)

voor het Ministerie van Volkshuisvesting en Ruimtelijke Ordening

t.b.v. de Rijksgebouwendienst, regionale Directie Noordholland en Utrecht

Taak: toegevoegd aan de directeur is betrokkene verantwoordelijk voor het geven van leiding aan en het coördineren van de werkzaamheden van ca. 20 man, w.o. alle niet-technische activiteiten van deze regionale directie vallen, zoals huisvesting van rijksdiensten in het ressort, aankoop van onroerende goederen (na economische analyse), overleg met gemeentelijke en andere autoriteiten, financiële begeleidings- en voortgangsadministratie, personeelszaken, alsmede algemene zaken.

Vereist: doctoraal examen economie; technisch-financiële en juridische ervaring c.q. doctoraal examen rechtswetenschappen met technisch-financiële en economische ervaring.

Standplaats: Haarlem.

Salaries, afhankelijk van leeftijd en ervaring, max. f 3349,- per maand.

Schriftelijke sollicitaties onder vermelding van vacaturnummer 3-1600/0936 (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe) zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

AOW-premie voor Rijksrekening. De salarissen zijn exclusief 7½% vakantiegelduitkering